

THETO YA SEBJALEBJALE YA MAITEKELO

MAGWAI WILSON NGOEPE

2007

THETO YA SEBJALEBJALE YA MAITEKELO

Ka

MAGWAI WILSON NGOEPE

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrui ya

MAGISTER ARTIUM

Ka

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI: PROFESA M.J. MOJALEFA

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

Janaware 2007

DITEBOGO

Ke lebiša ditebogo go mohlali wa ka Profesa Mojalefa M.J. Kgotlelelo, tlhohleletšo, dikeletšo, borutho, thekgo, bjalobjalo, tša gago di tloga di nkušitše pelo. O mpontšhitše tsela ke sa bone tsela. Godimo ga tšeo ka moka o nthutile bomotho. Mogale! O mogale gare ga bagale. Pula tša mahlogonolo a di go nele.

Ke leboga thekgo ya mašelang go tšwa go lefapha la dipasari la Yunibesithi ya Pretoria. Nkabe e se be thekgo ya lena ge ke thoma lengwalo le nkabe ke šaretšwe. Ke fetišetša ditebogo le go lena ba bokgobapuku bja Yunibesithi ya Pretoria. Le kgalemetše la ba gona. Ka thušo ya lena tema yela e wetše.

A ke leboge gape Mna Lepota ka go fetolela khutsofatšo ya lengwalonyakišišo le polelong ya Seisimane. Monna ke wa go tsoša mogagabo ge a wele. A di go tsogele mogešo. Ke leboga le wena Maria Prozesky ka go rulaganya khutsofatšo yeo ka bothakga. Borutho bja gago ga bo lebalege. Nka phoša ge nka se leboge Mna Kobus Coetser ka ge, ntle le ngongorego, a ithaopile go fetolela khutsofatšo yeo lelemeng la Seafrikaanse. Ke upša ke šitwa ke sereto seno. Monna o dira bjalo.

Go bagwera ba puku, Mna. Kekana T.S. le Mna. Mothiba K.F, thekgo ya lena nka se e lebale. Bagwera ba bjalo. Lemogang gore thuto ga se boloi. Ngwathelanang le setšhaba se sa Thulare tsebo yeo le e kgobokeditšego. Bofang dieta di tie, le se be banyatšaleeto. Balata re a latela.

Nka go lebala bjang wena makgorutlane wa mma wa letswele, Malose? Ke rile ge ke re ke tla tlanyetšwa ke mang mošomo wo, wa re, ke nna yo. Morwa, go se gane go rongwa go a godiša. E se be go nna fela, ba sa le gona bagolwane ba gago, ba hlokomele.

Hlogo ya sekolo sa gešo, Mna Maponya P.D., ditebogo ke tšeo Tlou. Ge ke be ke fela ke re e hlabile fase ka lenaka o be o fela o thuša go e tsoša. Ke ye lehono ebile e kgohlasetše.

Go batswadi ba ka, Tate Morongwa Japhta, yo a šetšego a iketše boyabatho le Mme Ramaesela Maria Ngoepe, ke a le leboga ge le ntlišitše go le lefase. Šeleng yeo le bego le e lefela gore ke kgone go bala a, e, i, o, u, e ntirile motho. Nka se fetše go leboga.

Go ba lapa la ka, e lego Mmagobana Makete Christina le bana, Mahlatse le Thabiso, ke re tsela yela ke bego ke e holofetše bjale e fihlile bokhutlong. Le be le fela le bona eke ga ke le hlokomele fela go se bjalo. Ke be ke sa epa thutse. Le se makale ge nka re ke boela komeng ye ya thuto. Gape thuto ga e goletse. Ke leboga kgotlelelo yeo ya lena. Le se forwe ke batho, ye ke yona tsela.

Go akaretša ditebogo tše ka moka ke leboga Yogodimo ge a sa nkadimile bophelo. Ke a dumela gore tšohle tšeo di diregilego bophelong bja ka e be e le ka morero. Go ba gona ga ka go leno e sa ntše e le ka wona morero woo wa Gago.

TŠHUPANE

LETLAKALA

KGAOLO YA PELE	1
1.1 MATSENO	1
1.2 MAIKEMIŠETŠO	2
1.3 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO	2
1.3.1 Mokgwa wa go hlaloša	2
1.3.2 Mokgwa wa go hlatholla.....	3
1.4 TAETŠONYAKIŠIŠO.....	4
1.4.1 Letlalo la diteng	4
1.4.1.1 Sererwa	5
1.4.2 Letlalo la thulaganyo.....	6
1.4.2.1 Moko wa ditaba.....	7
1.4.3 Letlalo la mongwalelo.....	8
1.4.3.1 Maikutlo	8
1.5 TSHEPIDIŠO YA DITABA.....	9
KGAOLO YA BOBEDI.....	11
2.1 MATSENO	11
2.2 THETO YA I	11
2.2.1 Theto ke eng?.....	11
2.2.2 Mehuta ya theto.....	13
2.2.2.1 Theto ya sebjalebjae.....	13
2.3 Diteng tša theto ya sebjalebjae.....	15
2.3.1 Maadingwa.....	18
2.3.2 Maina a mafelo	19
2.3.3 Maina a batho.....	20
2.3.4 Dikgopolo	20
2.3.5 Khuetsō ya Bibebe.....	22
2.3.5.1 Mantšu	23
2.3.5.2 Dikafoko	23
2.3.5.3 Methalotheto	23
2.4 SEBOPEGO SA THETO YA SEBJALEBJALE	24
2.4.1 Sebopegotšweledi	26
2.4.2 Sebopego sa ditemana.....	29
2.4.3 Methalotheto ya go lekana ka palo.	30
2.4.4 Patrone ya morumokwano ya go kwana.	31
2.4.5 Sebopego sa go se fetoge	31
2.5 KAKARETŠO	32
KGAOLO YA BORARO	33
3.1 MATSENO	33
3.2 THETO YA II.....	33
3.2.1 Ditemana tša theto ya sebjalebjae.....	33
3.2.1.1 Ditemanatheto tša tlwaelo `regular stanzas`	35
3.2.1.2 Ditemanatheto tša go katološwa (`expanding stanzas`).....	36
3.2.1.3 Ditemanatheto tša go fokotšwa (`diminishing stanzas`).....	37
3.2.1.4 Ditemanatheto tša go kokomošwa (`bulging stanzas`).....	39

3.2.1.5 Mehuta ye mengwe ya ditemanatheto.....	40
3.2.2 Morumokwano wa theto ya sebjalebjale.....	47
3.2.2.1 Morumokwano ke eng?.....	47
3.2.2.2 Morumokwanothomi.....	48
3.2.2.3 Morumokwanogare.....	49
3.2.2.4 Morumokwanofelelo.....	50
3.2.2.5 Bohlokwa bja morumokwano.....	50
3.2.3 Sonete.....	51
3.2.3.1 Sonete ke eng?.....	51
3.2.3.2 Mehuta ya sonete.....	52
3.2.3.3 Sonete ya Setareana.....	52
3.2.3.4 Sonete ya Seisimane.....	54
3.2.3.5 Tirišo.....	55
3.2.4 Kakaretšo.....	56
KGAOLO YA BONE.....	57
4.1 MATSENO.....	57
4.1.1 Tlhalošo ya metara.....	57
4.1.2 Melao ya metara.....	58
4.1.2.1 Molawana wa kgaogano.....	58
4.1.2.2 Sešura.....	59
4.1.2.3 Molao wa kwano.....	60
4.1.2.4 Thumo.....	62
4.1.3 Kelelothallo.....	62
4.1.4 Mošito.....	64
4.1.5 Poeletšo.....	68
4.1.5.1 Poeletšatumammogo.....	69
4.1.5.2 Poeletšatumanoshi.....	70
4.1.5.3 Poeletšathomi.....	72
4.1.5.4 Poeletšagare.....	73
4.1.5.5 Poeletšafelelo.....	74
4.1.5.6 Poeletšatswako.....	75
4.1.5.7 Kgokanyi.....	76
4.1.5.8 Tlhabeledi.....	79
4.1.6 Kakaretšo.....	80
KGAOLO YA BOHLANO.....	82
5.1 THUMO.....	82
5.2 MATSENO.....	82
5.2.1 Kgaolo ya pele.....	82
5.2.2 Kgaolo ya bobedi.....	83
5.2.3 Kgaolo ya boraro.....	84
5.2.4 Kgaolo ya bone.....	86
BIBLIOKRAFI.....	88
SUMMARY.....	96
OPSOMMING.....	98

SUMMARY

In-depth study reveals that the period 1971 to 1991 is a crucially important period in Sepedi poetry, because in these years the greatest proportion of the volumes of poetry currently available was published. This study discusses the characteristics of modern Sepedi poetry, focusing on selected poems by certain Sepedi poets. The poems examined are shown to be well organized in terms of content, structure, stanza form and rhyme.

This study uses two research methodologies, namely definition and description of pertinent aspects of the poems related to the topic of study, modern Sepedi poetry. The model used examines the structure of the texts in terms of the three layers, namely content, plot and style, which provides a useful framework for the study of the structure of this modern poetry.

Poetry is discussed in general, and defined, and the types and structure of modern poetry in particular are explored. The stanza forms of modern poetry are analyzed, according to Ntuli's classification of regular, expanding, diminishing and bulging stanzas (1984: 232-245).

Rhyme is known to be an important aspect of Sepedi poetry. Rhyme is defined as the repetition of words with the same or similar sound (homophones) and similar length, at the beginning, middle or end of lines, to form beginning, middle and end rhyme respectively. The function of rhyme is to make the reading of the poems more enjoyable, and to bring coherence to the stanzas of the poem.

The sonnet is also discussed, and Spanish and English sonnets analyzed and compared with Sepedi sonnets. Sepedi sonnets are shown by this comparison to be governed to a greater extent by grammatical rules than their European counterparts, which affects the Sepedi poems' rhyme, tone, poetic meter and length of words. Modern Sepedi poems are thus shown to draw on traditional Sepedi poetic techniques, in which the poetic meter is governed not by length of syllable but by two metrical laws, the law of separation and the law of agreement. The role of the caesura is also discussed, as it functions both to separate and join together metrical parts of the poem.

Enjambment is described as the extension of a concept in a poem beyond a single line. That extension of poetical line in this fashion emphasizes the concept and also accelerates the tempo of the poem. Also important in tempo is the poetic meter, which can be altered by tone or pronouncement of particular words.

The study is concluded by discussing the repetition of sounds, word stems, whole words or phrases. Various types of repetition are discussed, namely repetition of consonants, repetition of vowels, repetition of initial, middle and final sounds, mixed repetition, linking and refrains.

KEY WORDS

modern poetry
content
verse form
rhyme
sonnet
meter
caesura
enjambment
rhythm
repetition

OPSOMMING

’n In-diepte studie na die Sepedi digkuns van die tydperk 1971 tot 1991 het gewys dat hierdie ’n krities belangrike tydperk is omrede dit die tyd is waartydens die meeste Sepedi digbundels gepubliseer is.

Hierdie studie is gerig op die bespreking van die kenmerke van moderne Sepedi digkuns. Daar word gekyk na geselekteerde gedigte van sommige Sepedi digters. Wanneer hierdie gedigte ontleed word, word gevind dat dit georden is in terme van onderwerp, struktuur, strofes en rym.

Twee navorsingsaspekte waarop in die studie baie klem gelê is behels die definisie en die beskrywing van aspekte verwant aan die onderwerp van die navorsing, naamlik moderne Sepedi digkuns. Die werk wys dat die struktuur van ’n teksgedeelte bestaan uit drie vlakke, naamlik inhoud, intrigue en styl, waarsonder dit moeilik sou wees om die struktuur van moderne digkuns suksesvol te analiseer en te beskryf.

Digkuns word in die algemeen bespreek en daar word gekyk na die moderne tipes digkuns, inhoud en struktuur van moderne digkuns. Daarbenewens word die strofes van moderne digkuns ontleed, insluitend algemene strofes, verlengde strofes, verkorte strofes en verhewe strofes aan die hand van Ntuli (1984: 232-245) se teorie.

Rym is ’n belangrike aspek van die moderne Sepedi digkuns. Die herhaling van woorde met dieselfde of soortgelyke klanke (homofone) en waarvan die woordlengte naastenby dieselfde is, kom voor as beginrym, middelrym en endrym. Die funksie van rym is om die lees van ’n gedig aangenaam te maak. Dit verseker ook ’n samehang tussen die verkellende strofes van ’n gedig.

In die studie word die definisie van ’n sonnet bespreek. Die Spaanse en Engelse sonnette word ontleed en vergelyk met Sepedi-sonnette en dit blyk dat hierdie tipes verskil van die Sepedi sonnette daarin dat laasgenoemde gerig word deur die reëls van grammatika. Hierdie verskille hou verband met rym en toon, wat poëtiese mate en woordlengte rig. Met ander woorde, Sepedi digters skryf tradisionele Sepedi gedigte. Hierbenewens is die Sepedi mate vergelyk met dié van Europese tale en is gevind dat in Sepedi ’n metriese lyn nie ’n mate is van afstand nie. Twee metriese wette, naamlik die wet van skelding en die wet van samevoeging word bespreek. Sover dit die rol van ruspunte betref, word genoem dat dit eerstens metriese dele kan skei, maar ook metriese dele kan saamvoeg.

Die enjambement of duerloop van ’n versreël word beskryf as die verlenging van ’n konsep in ’n gedig deur verder te gaan as die eerste reël en ’n slotsom te bereik in ’n daaropvolgende reël. Hierdie verlenging van poëtiese lyne beklemtoon die spesifieke betekenis en vernel ook die tempo van ’n gedig. Hierdie vloei is afhanklik van die toon van ’n woord en die mate waarin die uitspraak van ’n woord verleng kan word wanneer die gedig geresiteer word of wanneer teks gelees word.

Die studie word afgesluit met 'n bespreking van die kosep van herhaling van klanke, woordstamme, woorde of frases in reël. Verskillende tipes herhaling word bespreek, naamlik die herhaling van konsonante, vokale, aanvangsklanke, middelklanke, endklanke, gemenge herhaling, koppeling en refrein.

SLEUTELWOORDE

moderne poësie
inhoud
versvorm
rym
sonnet
versmaat
caesuur
enjambement
ritme
herhaling

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Ngwaga wa (1971) ke ngwaga wo bohlokwa kudu mo thetong ya sebjalebjaale ya maitekelo. Ge a tiiša taba ye Groenewald (1993:43) o re Lentsoane o gatišitše pukutheto ya mathomo ya go bitšwa *Direto tša mang le mang* (1971).

Go gatišwa ga pukutheto yeo e ile ya napa ya ba pulamadibogo bongwading bja Lentsoane bja dipukutheto. Seo se tiišetšwa ke go gatišwa ga *Ga se ya lešaka le* ka 1973. Mohuta wo wa sereto o bitšwa thetokanegelo. Lentsoane ga se a lapa go ngwala ka gore ka 1979 o gatišitše *Mokgako*. Morago ga fao o gatišetše *Ihlo la moreti* ka 1981. Lentsoane o išitše pele a gatiša pukutheto ye nngwe ya go bitšwa *Kgogamašego* ka 1988.

Puleng ke yo mongwe wa go ngwala dipukutheto tša direkto tša maitekelo tša Sepedi. Puladifero dipukuthetong tša gagwe ke *Ditlalemeso*, ya go gatišwa ka 1980. Ya šuela *Seipone sa madimabe* pene seatleng sa Puleng ka 1981. Ka morago ga fao Puleng o ngwadile *Kgaa kgati tša hwiti ya noka yešo*, yeo e bilego lefahla le *Malopo a boreti* gomme bobedi bja tšona tša gatišwa ka 1983. Puleng ga se a felela fao, o ngwadile tše dingwe tša direkto tšeo di kgobokeditšwego mo go *Matšwela* (Serudu, 1984). Ka 1991 ke ge go gatišwa *Sefahlego sa pelo ya ka*.

Ka gona go ka thwe go fihla nakong ye, bareti ba babedi ba, e sa le bona ba e lego baretibagolo ba direkto tša mohuta woo wa theto ya sebjalebjaale ya maitekelo, ka go realo ba bohlokwa ka gobane ba emela le bareti ba bangwe ba direkto tša maitekelo. Le ge go le bjalo ga go yo lekolwa bohlokwa bja bona fela ka gobane go sa na le bareti ba bangwe bao le bona ba lego bohlokwa nyakišišong ye. BoLentsoane ba tsopotšwe fela bjalo ka mehlala ya go nepiša ditiragalo tša sererwa se sa theto ya sebjalebjaale ya maitekelo.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Ge go yo lekolwa diphaphantšho tša theto ya maitekelo, nyakišišo ye e tlo lebana le direto tša bareti ba direto tša sebjalebja le tša maitekelo ba paka ya 1971 go fihla go 1991, go hlokometswe thulaganyo go ya ka diteng, sebopego, morumokwano le ditemana.

1.3 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO

Nyakišišo ye e kgethile mekgwa ye mebedi ya tshekatsheko, e lego (a) mokgwa wa go hlaloša le (b) mokgwa wa go hlatholla, ka gobane mekgwa ye mebedi yeo e lebane le go hlalošwa le go hlathollwa ga mareo le dikgopolo tšeo di nyalanego le theto ya sebjalebja le ya maitekelo.

1.3.1 Mokgwa wa go hlaloša

Go hlaloša go bolela dipharologantšho tša selo seo se hlalošwago. Kgopolo ye e thekgwa ke Holman (1972: 148) ge a re go hlaloša ke go bolela ka selo ka boripana, maikemišetšo e le gore se kwešišege. Holman o tšwetša kgopolo ye pele ka go re ditlhalošo tša molao di bopša ke dielemente tše pedi, e lego legoro la kakaretšo, moo selo se welago le dipharologantšho tše di itšego tšeo di dirago gore selo se fapane le tše dingwe gona moo legorong leo. Prince (1987: 19) le Bal (1985: 132) ba oketša ka go re, tlhalošo ye nngwe le ye nngwe e bopša ke dielemente tše pedi, e lego moreromogolo woo e lego sehlalošwa le molokoloko wa merero ye menyenyanane yeo e tšweletšwago dipharologantšong tša selo seo se hlalošwago.

Liberman (1968: 34) o gatelela gore go hlaloša ke go bolela ka selo moo e lego gore dipharologantšho tša selo seo di bewa molaleng. Hill (1976: 04) ga se learogi tabeng ye, ka ge a re tlhalošo e swanetše go kgontšha mmadi go lemoga dipharologantšho ka moka tša selo seo se hlalošwago gape e tlogele tšeo e sego dipharologantšho tša sona.

Kgatla (2000: 17) le Serudu (1989: 25) ba ruma dikgopolo tša borateori bao ka go re go hlaloša ke go fa polelo yeo e tseneletšego ka selo, gwa utollwa dipharologantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se le nyanyeng. Ka gona motho a ka kgona go se kgethologanya go tše dingwe.

Bjale go yo lekolwa tlhalošo ya 'mohlare' bjalo ka mohlala. Dipharologantšho tša mohlare ke medu, kutu, dikala, matlakala, bjalobjalo. Ke gore mohlare o hlalošwa ke dipharologantšho gore o tle o fapane le dilo tše dingwe tšeo di hlalošwago. Ka go realo ge go hlalošwa go gatelelwa dipharologantšho tša selo seo se hlalošwago.

1.3.2 Mokgwa wa go hlatholla

Abrams (1993: 90-91), Peck le Coyle (1984: 134) ba hlaloša gore go hlatholla ke go hlalošiša tlhalošo ya selo ka go fetleka dipharologantšho tša sona. Mojalefa (1995: 30) o tšwetša kgopolo ye pele ka go re go hlaloša go amanywa le ditshwaotshwao tše di nyalelanego le selo se se hlalošiwago. Go tlaleletša seo Harris (1992: 172) le Wales (1995: 256) ba lebanya go hlaloša le kwešišo. Ke go re go kwešiša polelo ya sengwalo le go kwešiša tlhalošo le morero wa sona. Dikgopolo tša borateori bao di rungwa ke Phala (1999: 6) ka go re go hlatholla go nepiša mešomo ya dipharologantšho tša seo se hlalošwago.

Bjale go ya go fiwa mohlala wa go hlatholla. Mohola wa medu ke go mona meetse le dijo tša mohlare mo mabung gore mohlare o kgone go phela. Kutu le dikala di boloka meetse le dijo mola matlakala a jewa ke diphoofolo, bjalobjalo.

Go ka akaretšwa ka go re go hlaloša le go hlatholla, mo nyakišišong ye, ke dikgopolo tše pedi tše di fapanego ga se mahlalosešagotee. Ka go realo dikgopolo tše di ya go dirišwa ge go sekasekwa mareo le dikgopolo tše di lebanego le theto ya sebjalebjaale ya maitekelo.

1.4 TAETŠONYAKIŠIŠO

Taetšonyakišišo yeo e yago go dirišwa mo nyakišišong ye e lebane le naratholotši. Groenewald (1992: 1) o bolela gore naratholotši e hlaloša sebopego sa sengwalo ge se na le matlalo a mararo. Groenewald (1992: 1) le Kgatla (2001: 21) bona ba bitša matlalo ao ka go re ke diteng, thulaganyo le mongwalelo. Genette (1980: 27) o hlaloša matlalo ao a mararo gore ke *‘story’*, *‘narrative’* le *‘narrating’*.

Nyakišišo ye e lemogile gore go na le phapano tlhalošong ya naratholotši ya Genette le ya boGroenewald ka gobane boGroenewald ge ba hlaloša diteng ba gatelela gore sererwa se bohlokwa. Ge go tsinkelwa thulaganyo, go nepišwa moko wa ditaba mola ka lehlakoreng le lengwe ge go sekasekwa mongwalelo go hlokomelwa atmosfere.

Tsela ye ya boGroenewald ya go hlaloša naratholotši e ya go šalwa morago ke nyakišišo ye ka gobane go yo gatelelwa sererwa, moko wa ditaba le atmosfere mo tlhalošong ya sebopego sa theto ya sebjalebjaale ya maitekelo. Ka fao go bohlokwa go hlaloša matlalo a mararo a sebopego sa sengwalo gore go tle go lemogwe taetšonyakišišo ye e lebanego le nyakišišo ye.

1.4.1 Letlalo la diteng

Groenewald (1993: 4) o hlaloša gore diteng ke letlalo la mathomo la ka garegare la sengwalo. Ka go realo taba ye e bolela gore diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona pele ga ge mongwadi a bolela goba a ngwala ka tšona, pele ga ge a di hlaloša. Ke ka fao ge a tiiša ditaba tše Chatman (1968: 19) a rego diteng ke motheo wa kanego. Ke letlalo leo baithutasebopego ba le tšeago bjalo ka tokologanyo ya ditaba ka mokgwa wa maleba. Cuddon (1998: 907) o gatelela taba ye ka go re diteng ke ditabataba tšeo di bopago mmele wa sengwalo. Rimmon Kenan (1983: 5-6) o tšwetša taba ye pele ka go re diteng ke kanego ya ditiragalo tšeo di hwanyolotšwego go tšwa maemong a tšona le dikarolo tše dingwe sengwalong. Ge a tlaleletša kgopolo ye Strachan (1988: 5) o re mongwadi ga a hlalošetše mmadi ditaba tša diteng ge šetše di arogantšwe le tša matlalo a thulaganyo le

mongwalelo. Mmadi o lemoga ditaba tša diteng ge di šetše di rulagantšwe, di hlalošitšwe ka moo mongwadi a di bonago ka gona.

Kgopolo ye e thekgwa ke Marggraff (1994: 6) ge a re taba ya go re diteng ke legato la motheo ga e re gore ditaba tša diteng ke nnete, ke kakanyo ya nnete go ya ka moo mongwadi a di bonago.

Motolla (1988: 5) o phurolla mafahla ka gore diteng di ama se sengwe le se sengwe seo se ngwadilwego thetong goba kanegelong, ntle le seo se amago maikutlo le maikemišetšo a moreti goba mongwadi. Diteng goba dikagare di bopilwe ka dintlha tšeo di agago nonwane goba sereto. Scholes (1965: 208) o amanya diteng le baanegwa le ditiragalo. Mojalefa (1994: 29) o mo tšea kgopu ka gore nako e bohlokwa ka gobane diteng di kgokagane ke botee bja ditabataba.

Deutzenberg (1980: 24) o nepiša dielemente tša diteng e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Taba yeo e kgonthišwa ke Groenewald (1993: 4) ge a re dingwalo di bolela ka ga ditaba tše di diragalelago goba tše di welago batho ka nako ye e itšego, felo mo gongwe.

Mojalefa (1995: 7) o eletša gore kakaretšo ya diteng le diteng ge e le teori di se hlakahlakanywe ka gobane ga se selo se tee. Diteng ge e le teori di lebane le kamano ya ditaba. Groenewald (1993: 8) o ruma ka go re mongwadi o ikgethela mo diteng di thomago gona le mo di felelago gona. Sephetho seo se laolwa ke sererwa. Ka lebaka leo diteng ke kgopana.

1.4.1.1 Sererwa

Ge a hlaloša sererwa Serudu (1989: 43) o no re mo go šupša seo mongwadi a ngwalago goba a bolelago ka sona. Gilman (1962: 26) o mo thekga ka go re sererwa ke lereokakaretšo leo le šupago tabataba yeo mongwadi a ngwalago ka yona. Mathibe (2001: 1) o hlaloša ka go re sererwa ke modu wa ditaba. Marggraff (1994: 61) o gatelela gore sererwa ke kgopolo ya mafelelo yeo e fihleletšwego ge go khutsofatšwa sengwalo.

Mojalefa (1995: 7) o thekga kgopolo yeo ka go re ke taba yeo e kgokaganyago diteng ke go re ke magomo a kakaretšo. Ka fao sererwa ke karolo ye bohlokwa kudu ya diteng.

Groenewald (1993:4) le Mojalefa (1995:7) ba laetša bohlokwa bja sererwa ka dintlha tše di latelaga,

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo,
- Sererwa se laola ditiragalo,
- Sererwa se laola tikologo,
- Se thuša mongwadi go phetha moo diteng di thomago gona le moo di felelago gona,
- Se lemoša mmadi ditiragalokgolo le moanegwamogolo.

Go ka rungwa ka go re diteng ke letlalo la mathomo la ka gare gare la sengwalo. Diteng ke ditaba tšeo di bileng gona historing ya setšhaba seo mongwadi a amanego le sona, pele ga ge a ka nagana go ngwala sengwalo. Di tlemagangwa ke sererwa.

Sererwa se tswalane le diteng ka gore ke sona se kgonago go dira gore mongwadi a kgethe mo diteng di thomago gona le mo di felelago gona.

Diteng di bohlokwa nyakišišong ye ka ge di nyalelana le sererwa sa nyakišišo ye e lego theto ya sebjalebja le maitekelo. Go yo tsongwa therešo ya taba yeo.

1.4.2 Letlalo la thulaganyo

Groenewald (1992:2) o hlaloša gore thulaganyo ke letlalo la bobedi la sengwalo. Ge e le borateori ba go swana le Becksons le Ganz (1960: 158) le Yelland (1950: 136) ba no re thulaganyo ke peakanyo ya ditaba. Tlhalošo ya borateori ba ga e nape a wiša pelo. Tabakgolo ka thulaganyo ke seo se hlolago ditiragalo tšeo di beakanywago. Tennyson (1966: 124) le Japhta (1978: 72) ba tšwetša taba yeo pele ka go re thulaganyo ke

peakanyo ye botse ya ditiragalo tseo di nyalelanago tseo di tšwetšago kanegelo pele go tloga mathomong go fihla mafelelong.

Go iša pele Serudu (1989: 48) o bolela go re thulaganyo e lebane le motheo wa sengwalo, ka gore o re ke tlhamo ya ditiragalo mo pading goba papading goba mo go thetokanegelo. Ke ka fao a rego thulaganyo ke freime goba motheo wo go wona mongwadi a hlamago taba ya gagwe godimo ga wona. Go yona ditiragalo di a latelana go ya ka moo di hlolanago ka gona.

Mojalefa (2001: 23) o ruma kgopolo ye ka go re thulaganyo ke tsela yeo mongwadi a beakanyago ditaba tša diteng gore maikemišetšo a gagwe a tle a tšwelele gabotse. Seo a se gatelelago ka maikemišetšo a mongwadi ke moko wa ditaba.

1.4.2.1 Moko wa ditaba

Go ya ka tlhaloso ya Serudu (1989: 33) moko wa ditaba ke kgwekgwe goba tabakgolo ya padi goba papadi yeo e tšweleditšwego ka boripana. Ge a tlaleletša kgopolo ye Maibelo (1991: 1) o re mongwadi ge a šetše a epa thutse ke go re o na le tabathito yeo a nyakago go e tšweletša go lemoša mmadi kgonthe yeo e itšego bophelong. Tabathito ye e ka ba le ditabathitwana. Ge a nepiša kgopolo ye Mojalefa (1995: 27) o re moko wa ditaba ke ge mongwadi a hlaloša kgopolo goba tebelelo ya gagwe. Ka gona moko wa ditaba ke thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a ngwala sengwalo.

Go ka thwe moko wa ditaba ke motheo wa sengwalo sa mongwadi, ka go realo o bohlokwa sengwalong. Bohlokwa bja moko wa ditaba bo gatelelwa ke Groenewald (1993: 4) ka go re o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana e tee, gomme godimo ga moo o lebanya dithekniki tša thulaganyo go šušumetša botebo bja ditaba/ditiragalo tše go ngwalwago ka tšona.

Go ka akaretšwa ka go re thulaganyo ke peakanyo ya ditaba tseo mongwadi a di humanego letlalong la diteng ka tatelano ya maleba. Peakanyo yeo ya ditaba e laolwa ke

moko wa ditaba. Moko wa ditaba wona ke kgopolokgolo yeo mongwadi a ratago go e fetišetša go mmadi wa gagwe. Ka go realo moko wa ditaba o bohlokwa ka ge o tšweletša tebanyo ya mongwadi.

Go ka rungwa ka go re tlhalošo ya thulaganyo e bohlokwa ka gobane e tlo thuša mo tshekatshekong ya theto ya sebjalebjale ya maitekelo.

1.4.3 Letlalo la mongwalelo

Lucas (1955: 23) o hlaloša gore tlhagong mongwalelo o šupa sedirišwa *'implement'* sa go ngwala. Ka morago lentšu leo la ukama mokgwa wo mobotse wa go ngwala. Ka kakaretšo lereo leo le tšweletša tlhalošo ya mokgwa woo mobotse wa go hlagiša taba. Ke ka fao Cuddon (1982: 663) a tlaleletšago kgopolo yeo ka go re mongwalelo ke mokgwa wa go amana le kanegelo le terama ge go bapetšwa le mehutangwalo ye mengwe. Le ge go le bjalo tlhalošo yeo ga e nape e kgotsofatša ka gobane moreti; molaodiši; bjalobjalo le bona ba diriša mongwalelo mo thulaganyong ya dingwalo tša bona.

Ge a otlolla tlhalošo yeo go ya pele Serudu (1989: 3) o bolela gore mongwalelo ke mokgwa wo mongwadi a tšweletšago dikgopolo tša gagwe ka wona. Mongwadi o dira bjalo ka go kgetha mantšu le go a beakanya ka mafoko ao a tanyago mmadi, ke go re a a nago le maatlakgogedi le mošito.

Ge ba ruma tlhalošo ya mongwalelo Cuddon le Celine (1974: 934) le Marggraff (1994: 68) ba tswalanya mongwalelo le maikutlo ka ge ba re go na le kgokagano gare ga mongwalelo le maikutlo a mongwadi.

1.4.3.1 Maikutlo

Mo go Lucas (1955: 52), Aristotle o tšweletša kgopolo ya maikutlo ka go re mongwadi o utolla taba ka mokgwa wa moswananoši wo o huduago dikgopolo tša babadi, ka

maikemišetšo goba e se ka maikemišetšo. Kgopolo ye, ya maikutlo, e thekgwa ke Greonewald (1993: 29) ge a re maikutlo a mongwadi mabapi le taba ye a e bolelago, a e hlalošago, a sepedišana le khuduego. Ke ka labaka leo go thwego, polelo e tšwetša khuduego pele.

Letlalo la mongwalelo le ka rungwa ka go re mongwalelo ke mokgwa woo ka wona mongwadi a hlogohlago maikutlo a babadi, ka tirišo ya polelo. Ka ge maikemišetšo a bokgabo bja polelo e le go re babadi ba tšweletše kahlolo ye e itšego, mongwadi o gapeletšega go tšwelela e le motho wa mohutana wa gagwe, yo a kgonago go bea menagano ya baahlodi ba gagwe, e lego babadi, felwanatsoko.

Mongwalelo o na le mohola ka go re o tšwetša tebanyo ya mongwadi pele. Ka tsela yeo letlalo la mongwalelo le a hlalošwa ka gobane le nyalelana le sererwa sa nyakišišo ye. Ke go re mongwalelo wa mongwadi o bohlokwa ka lebaka la go re ke ye nngwe ya diphapantšho tša theto ya sebjalebjale ya maitekelo.

1.5 TSHEPIDIŠO YA DITABA

Kgaolong ya pele go etšwe hloko bohlokwa bja paka ya go tloga 1971 go fihla 1991 go lebeletšwe theto ya sebjalebjale ya maitekelo. Ke paka yeo ka yona go gatišitšwego diphukutheto tša mathomo tša mohutatheto woo tša go ngwalwa ke bareti ba direkto tša maitekelo tša Sepedi.

Maikemišetšo a nyakišišo a lebane le go lekolwa ga diphapantšho tša theto ya sebjalebjale ya maitekelo ya paka ya 1971 go fihla 1991, gagolo go nepišwa direkto tša Lentsoane le Puleng, go hlokometšwe thulaganyo go ya ka diteng, sebopego, morumokwano le ditemana.

Nyakišišo ye e kgethile mekgwa ye mebedi ya nyakišišo, e lego mokgwa wa go hlatholla le wa go hlaloša ka gobane ke yona mekgwa yeo e nepišago sererwa sa nyakišišo ye. Taetšonyakišišo yeo e dirišitšwego ke yeo e lebanego le naratholotši. Naratholotši e

hlaloša sebopego sa sengwalwa ge se na le matlalo a mararo. Tlhalošo ya matlalo ao a mararo a sengwalwa e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo e bohlokwa phatišišong ye ka gobane direto tša sebjalebjae tša maitekelo di ka se hlalošwe ka nepagalo le ka kgotsofalo go se go hlokomelwe kakanyo ye e sekametšego motlong wo wa naratholotši.

Mo kgaolong ya bobedi go yo hlalošwa theto ge e nepiša tlholego ya theto, mehuta ya theto, theto ya sebjalebjae, diteng tša theto ya sebjalebjaele le sebopego sa theto ya sebjalebjae.

Kgaolo ya boraro e ya go ithekga godimo ga kgopolo ya theto ge e lebane le ditemanatheto tša theto ya sebjalebjae, morumokwano le sonete.

Mo go kgaolo ya bone gona, go yo šetšwa metara go tsepeletšwe tlhalošo ya metara, melao ya metara, kelelothalo, mošito le poeletšo.

Kgaolo ya bohlano e lebane le thumo ya lengwalonyakišišo le.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 MATSENO

Theto e ya go arolwa ka dikarolo tše pedi, e lego Theto ya I le Theto ya II.

2.2 THETO YA I

Le ge theto eya go tsitsinkelwa ka kakaretšo, go ya ka fao go anegwago dipolelong tše dingwe fela nyakišišong ye go nepišwa tlhalošo yeo go lebeletšwe bogolo theto ya Sepedi.

Ge go hlalošwa kgopolo ye theto go yo latelwa lenaneo le:

- Theto ke eng?
- Mehuta ya theto
- Diteng tša theto ya sebjalebja
- Sebopego sa theto ya sebjalebja
- Kakaretšo

2.2.1 Theto ke eng?

Harrower (1972:3) o lahlela la bošwana ka go re theto ke terapi ebile ke karolo ya kgodišo yeo e tlwaelegilego. Pele ga ge go ka ba le boraterapi go bile le bareti le gona go tloga kgale, motho o be a sa kgone go kgotlelela khuduego yeo e lego ka teng ga gagwe. Ka fao e be e tšweletšwa ka theto. Ka tsela yeo wo mongwe wa mekgwa yeo e bego e dirišwa go fokotša khuduego ya ka teng e be e le go reta. Kgopolo ye e thekgwa ke Serudu (1995:37) ge a re bahlami ba dikoša le direto ba kgona go dira gore dikoša le direto tša bona di tliše lethabo le thakgalo mothong yoo a kokobetšego pelo.

Go tšwela pele Gordon le De Villiers (1968:xv) ba bona theto e le boikgopolelo, gantši bjo bo emelago bodumedi, bjoo ka bjona motho a tšweletšago dikgopolo, ditumo le katano ya go tšweletša nnete ya bophelo ka maikutlo ao a kgobokeditšwego ka boiketlo le khutšo. Ke ka fao Skelton (1963:5) a rego theto ke tšweletšo ya maikutlo ao a hlolwago ke temogo ye e tseneletšego ya bophelo. Ke sehlaloši sa diphetogo.

Matterson le Jones (2000:33) ba phurolla mafahla ka go no re theto ke mokgwa wo o itšego wa go nagana ka diswantšho. Malan (1995:vi) o thekga kgopolo ye ka go re theto ke mokgwa wa go dira gore motho yo mongwe a bone, a kwe a be a lemoge taba yeo moreti a e lemogilego. Jones (1988:4) o otlolla kgopolo ye ka go re theto ke leswao la setho leo le phagamego leo le amago batho ba bokgoni bjo bo ikgethilego, bao ba ikabetšego go lebelela le go swayaswaya ka bophelo, ka bothakga le mafolofolo. Milubi (1997:83) o hlaloša theto ka go e nepiša le tšweletšo ya tsebo yeo motho a tswetšwego le yona le go fa karabo go ditaelo tša tlhago.

Day (1944:1) le Williams (1985:2) ba tšwetša kgopolo ye pele ka go re, theto ke mokgwa wa moswananoši wa go šomiša mantšu ka nepo ya go bopa diswantšho kgopolong ya mmadi le go mo sedimoša ka tša lefase. Pierce le Pierce (1973:10) ba bolela gore ka polelo ye e ikgethilego ya metara go utollwa ditlabego tša motho le go batametša motho kgauswi le go bolela therešo. Bateson (1950:15) o re polelo ye ke ya maemo a godimo, ya mantšu a mabotse a tatelano ye botse. Ka lehlakoreng le lengwe Hervesi (1947:79) o re theto ke bokgabo bjo go bjona sebetša sa go se šongwe se fetogago polelo yeo go kgokaganwago ka yona. Ke ka tsela yeo Levin (1977:11) a rego theto e bopša ke polelo yeo e tšweletšago sephetho seo e lego gore polelo ya mehleng ga e kgone go se tšweletša. Ka gona theto ke polelo yeo e beakantšwego ka mokgwa woo o ikgethilego. Lekgothoane (1938:1) go tšwa go Van Zyl (1949:1) o tiišetša ditaba tše ka go re se sengwe le se sengwe seo se bonwago ka mahlo, se ka tumišwa, ntle le moo, dilo tseo e lego gore di tsebja ka go nagana ka tšona di ka tumišwa.

2.2.2 Mehuta ya theto

Kgobe (1995:37) le ba bangwe ba re direto tša Sepedi di ka arolwa ka dikarolo tše pedi. Mohuta wa pele ke wa direto tša setšo, mola wa bobedi e le wa direto tša sebjalebjae.

Bjalo ka ge maikemišetšo a nyakišišo ye a lebane le theto ya sebjalebjae ya maitekelo, ga go yo hlalošwa kgopolo ya theto ya bogologolo ka gobane ga e nepiše nepo ya tshekatsheko ye. Ke ka fao mohuta wa mathomo, e lego theto ya setšo o sa yogo šalwa morago nyakišišong ye.

2.2.2.1 Theto ya sebjalebjae

Gray (1984:128) o hlaloša gore theto ya sebjalebjae ke mohutatheto wo o lahlilego ditlwaelo tša setšo wa latela mekgwa ya Bodikela ya go ngwala theto. Lentsoane (1996:4) o re mohuta wo wa sengwalo o theilwe godimo ga direto tša bogologolo le ge bareti ba leka go ngwala ka mokgwa wa Bodikela ge ba tšweletša maikutlo a bona. Milubi (1997:72) o thekga kgopolo ya Lentsoane ka go re theto ya sebjalebjae ke mohutatheto wo o ngwadilwego go ya ka melawana ye e laolago mekgwa ya go ngwala ya Bodikela.

Mampuru (1991:53) o tšweletša kgopolo ye bohlokwa ya go re thetotumišo ya sebjalebjae ga se ya molomo ya go fetišetšwa melokong ya ka moso ke direti tšeo di ithutilego yona ka hlogo. O ra gore theto ya sebjalebjae ke ya go ngwalwa, e lego maitlhamelo a moreti ebile ke ya boikgopolelo yeo e hwetšwago bontšing bja dipukatheto tša lehono. Pretorius (1989:80) o oketša ka go re mohutatheto wo o hlamilwe ke batho bao ba tsebegago, ba e tšweletša e le ya go ngwalwa, yeo morero wa yona o akaretšago bogale goba tumišo. O tšwetša kgopolo ye pele ka go re le ge khuetšo ya ditlwaelo tša Bodikela e lemogwa mo le mola, theto ye e tsebja gape ka tirišo ya mekgwa ya theto ya bogologolo. Bareti ba mathomo ba go ngwala mohutatheto wo ba be ba itsepeletše go theto ya setšo ka ge e be e le moo ba humanago tlhohleletšo le dikgopolo tša go tsenelela.

Groenewald (1993:12) o hlagiša ntlha ya go re motheo wa theto ya sebjalebja ke go ngwala. Ka gona mongwadi ge a ngwala o ngwalela mmadi. Ke ka moo Opland (1973:80) a rego bontši bja bareti ba matšatši a ba kgona go bala le go ngwala, ba rutegile ka mokgwa wa Bodikela. Thuto e hueditše diteng le tlhalošo ya theto ya sebjalebja. O re moreti wa theto ya sebjalebja ke yo a ngwalago theto, ya phatlalatšwa dipukung, dikuranteng le dikgatišobakeng. Gordon le De Villiers (1968:1) ba tlaleletša ka go re mohutatheto wo ke woo o ngwadilwego mengwageng ya bjale, wo o bonagatšago maitemogelo a batho ba bjale.

Cope (1968:24) o hlaloša gore theto ya sebjalebja ga se ya setšhaba ke maitapišo a motho o tee, gape e na le mong. O iša pele ka go re ga se mohuta wa direkto tšeo di kgobokeditšwego go tšwa melokong goba setšhabeng se se itšego. Moloto (1970:180) o bolela gore nako yela ya go ema pele ga batho gwa retwa sereto seo go sa tsebjego gore se hlamilwe ke mang, e fetile. Lebaka la bjale ke la go ngwala sereto lephepheng goba pukung gomme sa balwa. Ka go realo mongwadi wa sereto o a tsebega. Moloto o gatelela gore kgato ye ke ye bohlokwa historing ya tšwelopele ya motho.

Go ya ka Gule (1990:50) moreti wa theto ya sebjalebja ga a apare mekgopha a diragatša sereto pele ga babogedi. Gape ga go poledišanothwii ya mongwadi le mmadi. Le ge go le bjalo mongwadi wa theto ya sebjalebja o na le nako ye botse ya go nagana le go beakanya dikgopolo tša gagwe pele a ngwala.

Go ka rungwa ka go re go šetše go laeditšwe gore theto ya sebjalebja ke ya go ngwalwa. Ke boikgopolelo bja moreti. Ga se e kgoboketšwe go tšwa ditšhabeng tše dingwe goba molokong wo o itšego. Diponagalo tše dingwe tša mohutatheto wo di tlo hlalošwa go lebeletšwe diteng le sebopego sa theto ya sebjalebja. Sebopego se tlo akaretša ditemanatheto le morumokwano. Go tla rungwa ka sonete.

2.3 Diteng tša theto ya sebjalebjae

Diteng tša sereto sa sebjalebjae le sa bogologolo ga di fapane wo kaalo. Phapano yeo e tšwelelago magareng ga tšona ke ye e nepišago ditiragalo le ge e ka ba dilo goba dikgopolo tšeo di arogantšhago dikgopolo tše pedi tšeo. Ke go re ditaba goba ditiragalo tša bogologolo di fapana le tša sebjalebjae. Ka go realo mo karolwaneng ye ya nyakišišo go yo tšweletšwa tlhalošo ye e akaretšago ya diteng tša sereto ka gobane ga go na phapanokgolo ye e bonagalago magareng ga mehutangwalo ye.

Pukuntšu ya go bitšwa Collins School Dictionary (1989:153) e hlaloša gore ka diteng tša sengwalo go šupša ditaba tšeo di bolelwago sengwalong. Kgopolo ye e tiišetšwa ke Segre (1988:8), Lenake (1984:15) le Malan (1995:vi) ge ba re diteng tša theto ya sebjalebjae di lebane le tšeo go bolelwago ka tšona seretong. Peck le Coyle (1984:12) ba tlaleletša kgopolo ye ka go re diteng ke tabataba ya sereto. Bourton (1953:1) o tšweletša kgopolo ye pele ka go bolela gore diteng ke ditaba tšeo di kwešišwago tše di tšweletšwago ke sereto. Pretorius (1989:1) o hlatholla kgopolo ya diteng ka go e amantšha le bophelo. O re sereto se swanetše go utolla maitemogelo a mangwe ka bophelo.

Livingstone (1993:68) o re sedirišwa sa theto ke lentšu leo le bolelwago, leo le phethagetšego. O tšwela pele ka go hlaloša go re ka sethekniki go thwe theto ga e no bolela ka selo, e dira se sengwe mo e lego gore ge sereto se fela tebelelo ya sereti e tla be e bonagetše le go mmadi. Maatla a sereto a godišwa ke ge sereti se utolla le go kwagatša taba ka maatla. Go theto ya sebjalebjae go dirišwa mantšu a mafsa go feta a kgale, ka ge a kgale a lahlegetšwe ke maatla. Le ge mainagokwa a dirišwa, mošito ga se wo o gapeletšago, ka gona lebelo ke la boiketlo. Gantši madiri a dirišwa ka boati mohuteng wo wa sengwalo. Mo moreti a itumišago gantši o ipega ka tirišo ya leba la ke.

Groenewald (1993:49) o hlaloša gore direkto tša sebjalebjae di na le khuduego ye e lebanego le tlhologelo le makalo le kgegeo. O gatelela gore tebelelo ke ya tebelelokakaretši. Moreti ga a bege fela ditaba eupša o kgona go swayaswaya ka ga baanegwa ba gagwe le go ba sekaseka mabapi le mediro ya bona le go ntšha maikutlo a

gagwe mabapi le bophelo ka kakaretšo. Mo letlakaleng la masomehlanopedi o re mo go theto ya sebjalebjaale go šomišwa manšu le dikgopolo tša sebjalebjaale. Go retwa dikolo, diyunivesithi le ge e le batho ba matšatšing ano. Bareti ba diriša ditshwantšhokgopolo tša go fapafapana. Direrwa ka kakaretšo di lebane le dilo tša sebjalebjaale.

Mathibe (2001:21) o re sereto se na le dielemente tša diteng e lego baanegwa, ditiragalo nako le felo. Gantši baanegwa ba theto ga go seo ba se dirago ka gore ba dula ba le felo gotee. Ka mabaka a mangwe baanegwa ga ba nepišwe go swana le ka mokgwa woo ba nepišwago ka gona go kanegelo. Le ge go le bjalo le bona ba bohlokwa.

Ka elemente ya ditiragalo o hlaloša gore mo baanegwa ba sereto ba dirago tiro ye e itšego, ke go re mo sereto se bago le ditiragalo, ditiragalo tša sereto di ikemela ka botšona. Ga di hlole ditiragalo tše dingwe. Moreti o šomiša madiri go amanya ditiragalo, go direto tšeo di nago le ditiragalo. Ge a fapantšha tiragalo le tiro o re tiro e lebane le lediri le leba ebile ga e na mathomo le mafelelo. Lediri le leba di bopa tiragalo ya go ikemela ka boyona. Ka go realo tiro ga e hlole ditiragalo tše dingwe. Tiragalo e lebane le lebaka le pheletšo.

Diteng tša direto di a hlalošwa ka ge di le bohlokwa sererweng sa nyakišišo ye, e lego theto ya sebjalebjaale ya maitekelo. Mohutatheto wo o lemogwa ka ditaba goba ditiragalo, dikgopolo le ge e ka ba dilo tša sebjalebjaale. Nyakišošo ye e lemoga gore ke ka diteng mo go kgonwago go fapantšha theto ya sebjalebjaale le ya bogologolo.

Ge go yo sekasekwa diteng tša theto ya sebjalebjaale go yo tsopolwa mohlala go tšwa mehuteng o tee fela wa sereto go nepiša boahlamo bja nyakišišo ye. Mehuta ye mengwe e ka se dirišwe. Go tlo tsopolwa mohlala wa sereto sa 'Nna ke reng' go tšwa go *Seipone sa Madimabe* (1981:51) ya go ngwalwa ke Puleng.

Ba tlile go wena ka **sutu** tša mehutahuta,
Le ka **mebotoro** ya go bulega ka godimo,
Ba rothiša dithoro **kanapeng** tša bona,

Wa ba šala morago bjalo ka kgogo,

Ba ikana ga makgolokgolo pele ga gago,

Ba go tshephiša ngwedi gare ga dinaledi,

Wa bona tšeo ka moka wa ntebala.

Ge o ba bona o be o bona nyalo mahlong a bona,

Bjale ba go hlanogetše o otlilwe ke lefase,

Mabose le menate yela di fofile bjalo ka mooko,

Dithaka di go katologile bagwera ba go širogile,

O tla go nna o le sešokiša sa segobogi;

Nna ke reng moratiwa gobane o tsebile tšohle?

Ba go tlogetše ka dirathana ba tsene bjang botala.

Go nna o nyakang ka gobane o mpone molahlego,

Mola bophelo bo sa go letlile o ja tša matsaka?

Ba be ba go bitša ka maina a boreletsana,

Ba go foraforetša ka dimpho le **makgekgeba**

Tšeo go nna o bego o di hloka anthe nna ke na le lerato;

Ntlogele **Sylvia** nna ke bone Mologadi kgarebjanaka,

Ga ke sa gapša ke melodi ya makaba – ke godile.

O tšwa **boHoliday Inn** moo go bušago kgahlego,

BoSun City o tšo boa wa karabela masethesetheng,

Wa ntlogela ke dišitše dikgomo ke mapile marokgo,

O re o ya **boJan Smuts** maredireding a tapologo,

Wa ba wa ntshephiša gore le mošetšao o tlo fofela;

Di kae lehono ge nke o kgogo e netšwe ke pula?

Sepela go **boBra Dan** o ntlhabiše phefo.

Godiša dirathana tšeo o di filwego,

O di goditše poifong ya **Jehofa** mabona-a-sa-bonwe,

Di rute kgalefo ya **Mmopi** go dibopša tša gagwe;
Wena iphutha o tšheletše mehlala ya leswiswi,
O khuname o nnoši kutamong o kgopele molekane,
Bjale ema ka maoto o hlome mošašana wa gago,
Tše botse le kgaugelo di tlo go latela mehla yohle.
(Go swiswadiše monyakišiši)

Bjale go yo lekolwa diteng tša sereto se go kgonthiša ge e le sa sebjalebja. Ge go ka hlokomelwa mantšu ao a sekamišitšwego seretong go tlo lemogwa gore a lebane le ditaba le ditiragalo tša sebjalebja.

Diteng tša sebjalebja tša sereto se di yo hlalošwa go ya ka lenaneo le:

- Maadingwa
- Maina a mafelo
- Maina a batho
- Dikgopolo
- Khuetšo ya Bibe

2.3.1 Maadingwa

Go maadingwa ao a dirišitšwego seretong se, nyakišišo ye e tsopotše a a latelago bjalo ka mehlala ya diteng tša theto ya sebjalebja *sutu*, *mebotoro*, *kanapeng* le *makgekgeba*. Ge go hlokomelwa lentšu le '*sutu*' go lemogwa gore ke leadingwa la go tšwa go lentšu la Seisimane '*suit*'. Lentšu le le nepiša diaparo tša go swana, e ka ba borokgo le baki, tšeo gantši di diretšwego gore di aparwe ka nako e tee. Mohuta woo wa diaparo o tlile le ba Bodikela. Ka go realo *sutu* e laetša le go emela moaparo wa sebjalebja. Mebotoro ke lentšu leo le tšwago go '*motors*' e lego lentšu la Seisimane. '*Motors*' ke dikarolwana tša senamelwa goba motšhene tšeo di dirišago mohlagase goba makhura go tšweletša mosepelo gore sedirišwa seo (senamelwa goba motšhene) se šome. Ka moo lentšu le le

dirišitšwego seretong se, le nepiša sefatanaga. Difatanaga ke tše dingwe tša didirišwa tša go tla le Babašweu.

Kanapeng ke lentšu leo le tšwago polelong ya Seafrikaanse e lego *`knap'*. Ka mokgwa woo le dirišitšwego seretong se le hlaloša *`knapsakkie'*, e lego moraba goba mokotlana wa tšhelete. *Makgekgeba* ke tšhelete. Lentšu leo makgekgeba le adimilwe go tšwa go la Seburu, e lego *`geld'*. Seretong se le dirišitšwe go laetša tšhelete ye ntši. Tšhelete ke se sengwe sa didirišwa tša go tla le Makgowa.

Maadingwa ao a šomišitšwego ditemaneng tša ka godimo a tšwa malemeng a ditšhaba tše dingwe, kudu go tša Babašweu. Tirišo ya mantšu a ke taetšo ya gore bjale merafe e hlakane gomme e rutana dilo tše difsa. Ka gona mantšu ao a re utollela sebjalebja.

2.3.2 Maina a mafelo

Polelo yeo e amanago le maina a mafelo e tšweletšwa ke mantšu a go swana le *Holiday Inn*, *Sun City* le *Jan Smuts*. *Holiday Inn* ke leina la hotele. Le ke lefelo la sebjalebja la go ba le marobalo a go lefelwa. Ka setšo go be go se na mafelo a mohuta wo. *Sun City* ke lefelo la sebjalebja la go ba le boithabišo bjo bo nabilego, go akaretšwa mafelo a dipapadi, a diteko tša mahlatše, a marobalo, bjalobjalo. Jan Smuts ke boemafofane bja boditšhabatšhaba nageng ya Afrika Borwa. Ke lefelo leo le tlilego le tšhabologo.

Mafelo ao a sa tšwago go hlalošwa temaneng ya ka godimo a na le mohola seretong se. A thuša go lemoša babadi ka mafelo a marobalo, boiketlo le go lapološa monagano wa motho mo nageng ya gabo ya Afrika Borwa. Ka go realo mafelo a a tlišetša gore diteng tša sereto se ke tša sebjalebja.

2.3.3 Maina a batho

Maina a batho ao a laetšago go ba a sebjalebjae seretong se ke *Sylvia* le *Bra Dan*. Ge go lebeledišwa leina la *Sylvia* go tlo lemogwa gore ke le lengwe la maina ao go thwego ke a sekreste. Ke maina ao a tllilego le Babodikela. Leina le *Sylvia* le reelwa motho wa mosadi. Moreti o le dirišitše mothalotheong o tee le la Mologadi a nyaka go utollela mmadi phapano gare ga makgarebe a mabedi a. *Sylvia* o tšweletšwa e le kgarebe ya sebjalebjae yeo e gogwagogwago ke dilo tša sebjalebjae. Ke ka moo a bilego a fihlile mafelong a go swana le bo*Holiday Inn*, *Sun City* le a mangwe. Go fihleleng ga gagwe mafelong ao, o be a na le masogana a go fapafapana. Ka lehlakoreng le lengwe Mologadi o emela kgarebe ya kgale ya go se gokwe ke menate. Ke kgarebe yeo e kwešišago seo lerato e lego sona. Ke ka fao kgarebjana ye e fetogilego boikgantšho bja moreti. Go tiišetša seo moreti o re “... nna ke bone Mologadi kgarebjana.”

Bra Dan ke leina leo le adimilwego mantšung a Seisimane. Ke dikhutsofatšo tša maina a mabedi e lego ‘*Brother*’ le ‘*Daniel*’. Leina le *Bra Dan* ke leina leo le reelwago motho wa monna, gantši yo a bonalago a sepela le mabaka a sebjalebjae. Ke ka moo moreti a romelago *Sylvia* go bo*Bra Dan* ka ge ba tšwelela e le masogana a mohuta wa kgarebjana ye. Ke masogana ao a sa išego felo ka bokamoso bja motho yo mongwe ba lebeletše boipshino fela.

Moreti o kgethile maina a mabedi ao fela, go emela bophelo bja selehono bjoo go bjona tlhompho e lego selo sa maabane. Bontši bja baswa ba itirela boithatelo ba lebala bokamoso bja bona. Maina a go swana le bo*Matome* ga se a dirišwa ka ge a be a ka emela tlhompho.

2.3.4 Dikgopolo

Sereto se se tšweletša dikgopolo tše di fapanego. Temanatheto ya mathomo e tšweletša kgopolo ya gore kgarebjana ye go retwago ka yona e be e boaboelwa ke masogana a go

fapafapana ka maemo. Ba gokagoketša kgarebe ye ka meaparo ye mebotse, mebotoro ya mabaibai, ge e šita le ka ditšhelete. Mongwe le mongwe a e tshephiša ngwedi gare ga dinaledi, e lego lefeela. Kgarebe ya hloka ponelopele, ya foufatšwa ke ditshephišo tšeo ya lebala molekani wa yona, ya gomarela mafeelana ao.

Tiragalo ya mohuta wo e diragalela makgarebe a mantši a selehono. Masogana a mehleng yeno a gokagoketša makgarebe ka meaparo, difatanaga tša mabaibai le tšona ditšhelete. Makgarebe a šala a tanyegile, a foufatšwe ke mahumo, a holofele mola e le gore nneteng a amušwa menwana. Ba hlanamele balekani ba bona, ba holofele masogana a dikhorane.

Temanatheto ya bobedi e tšweletša seswantšhokgopolo sa kgarebe yeo e bego e re ge e bona masogana a maemo e bone nyalo. Bjale masogana ao a e hlanogetše e šetše nyanyeng. Ga e sa na bagwera, e sotlegile ke gona e gopola lesogana la yona la pele leo e bego e le hlanogetše. E etetša bana bao e filwego ke mafeelana ao e bego e re ke banna.

Bontši bja makgarebe a lehono ba rata go ipona ba nyetšwe ke banna ba go ba le sa bona. Ke ka moo ba felago ba itahlela go masogana ao a bonalago a sa ipalele, ba tlogela bao ba se nago sa bona. Ka go realo masogana a go ba le sa ona a ba šomiše, gomme a ba hlanogele. Ba šale ba šokiša, ba gobogile, go šetše fela nkabe, yeo e lego ngwana wa morago.

Go temanatheto ya boraro moreti o tšweletša kgopolo ya gore kgarebjana ye e be e sa mmone bjalo ka selo ge e be e sa ipshina ka menate le mafeelana ao e bego e gopola gore ke banna, e sa lemoge gore moreti o humile ka lerato. Moreti o lemoša kgarebjana ye gore yena, moreti, o ratana le Mologadi ka gona ga a sa gokagoketšwa ke lefeela ka ge a gotše.

Makgarebe a sebjalebja ga a tšhabe go hlanogela lesogana ge a šetše a bone masogana a go ba le sa ona. Se ke taetšo ya gore lerato la ona ke la peelano. Go ratwa motho go lebeletšwe seo a nago le sona. Ba lebala gore lerato le tšwa pelong e sego la ditseka. Ke

ka fao moreti a kgopelago kgarebjana yeo gore e mo tlogele ka ge a humane yoo a mo ratago, a sa lebelele maemo a gagwe.

Temanathetong ya bone moreti o gopotša kgarebe yeo e bego e le ya gagwe ka mafelo ao e bego e a etela le masogana a go fapafapana e bile e mo kgantšhetša gore le moše e tlo fofela. Kgarebe e botšišwa gore di kae lehono a hlafile ka mokgwa woo. Moreti o swantšha kgarebe yeo le kgogo yeo e netšwego ke pula. O phetha ka go e gopotša ka *boBra Dan* bao malobeng e bego e ba bona e le batho.

Makgarebe a selehono a kgahlwa ke ge a kitima le masogana ba etela mafelo a go fapafapana a boithabišo ba gopole o ka re bophelo bo tlo ba bjalo go ya go ile. Bontši bja bona ba fetša ba lebetše bokamoso bja bona. Ba lebala gore bokgarebe bo a fela gomme masogana a kate ka sa morago.

Moreti o ruma ka go eletša kgarebe ye gore e godiše bana bao e ba filwego. E ba rute go boifa Modimo le kgalefo ya Modimo go dibopša tša gagwe. Kgarebe e lebale tšeo di fetilego e rapele e kgopele molekane. E šome e tiišitše e age motse. E tla bona e tla atlega.

Dikeletšo tša mohuta wo ke tšeo di fiwago bontši bja makgarebe a selehono ao a bego a ipona a hlalefile a tseba tšohle, gomme bjale a wele, a šetše nyanyeng, a bile a etetša dikgohlwana.

Dikgopolo tšeo di tšweleditšwego seretong se di ama baswa ba matšatšing ano. Ka go realo di tiišetša gore mohutatheto wo ke wa sebjalebjae ka ge o lemogwa ka ditaba goba ditiragalo, dikgopolo le ge e le ka dilo tša sebjalebjae.

2.3.5 Khuetsō ya Bibe

Bibele ke puku ye kgethwa ya tumelo ya Sekreste. E tlile le Makgowa. Ke motheo wa dingwalo tša go ngwalwa. Ka gona ke ya sebjalebjae. Ka khuetsō ya Bibe go yo

lebeledišišwa polelo yeo e tšweletšago go huetšwa ke mangwalo a makgethwa. Polelo yeo e tšweletšwa ka mantšu, dikafoko (dikarolo tša methalotheto) le mafoko (methalotheto). Tšeo ka moka di bonagala temanathetong ya mafelelo.

2.3.5.1 Mantšu

Mantšu ao a laetšago go huetšwa ke Bibeke Jehofa le Mmopi. Jehofa e tšweletšwa e le leina la Modimo leo le dirišitšwego gantši Testamenteng ye Tala. Moreti o dirišitše leina le e le ge a duma gore kgarebe e sokologe gomme e godišetše bana tseleng ya Modimo. Ka go boifa Modimo ba tla phela bophelo bjo bo lokilego. O tšwela pele ka go eletša gore kgarebe ye e lemoše bana kgalefo ya Mmopi go dibopša tša gagwe. Mmopi ke Modimo. Ge go balwa ka tlholo pukung ya Genesi, Modimo o tšweletšwa e le Mohlodi le Mmopi wa tšohle. Ke ka fao a bitšwago Mmopi wa dibopša tša gagwe.

2.3.5.2 Dikafoko

Dikafoko tše, *`mehlala ya leswiswi'* le *`o khunama o nnoši kutamong'* ke tše dingwe tša tšeo di tšweletšwago e le khuetšo ya Bibeke. Mehlala ya leswiswi go ya ka Bibeke ke ditiro tše mpe. Ka gona moreti o eletša kgarebe go tlogela mekgwa ye mebe gomme e tšee ka tsela ya Modimo. Go khunama o nnoši kutamong go tšweletša kgopolo ya go rapela. Mangwalo a eletša gore motho a tsene phapošing a tswalele lebatlame gomme a rapele.

2.3.5.3 Methalotheto

Mothalotheto wa mafelelo temanathetong ya mafelelo o re: *`Tšeo botse le kgaugelo di tlo go latela mehla yohle'*. Mothalotheto wo ke tsopolo ya temana ya seswai ya Pisalome ya masomepeditharo. Ka gona mothalotheto wo o tliša kholofetšo ya seo motho yo a dirago tšeo botse a tlogo go se buna mafelelong.

Ka tirišo ya khuetšo ya Bibe, Puleng o eletša gore motho o swanetše go phela bjang. Go kgontšha motho go phela gabotse kgatelelo e bewa bohlokweng bja thapelo. Puleng o gatelela gore motho ke sebopša sa Modimo. Khuetšo ya Bibe e tšweletšwa ka lethabo kwešišong ya thapelo. Go moreti thapelo ke philara, e swarelela mmele le moya tšeo di lapilego. E fa bao ba lapilego maatla ebile e lwela ba bangwe manabeng.

Puleng ke moreti wa sebjalebjae ka ge thetong ya gagwe a diriša mantšu le dikgopolo tša sebjalebjae ka ge tša setšo di lahlegetšwe ke maatla. Bjalo ka moreti wa sebjalebjae, ga a bege fela ditaba, eupša o kgona go swayaswaya ka ga baanegwa ba gagwe, le go ba sekaseka mabapi le mediro ya bona, le go ntšha maikutlo a gagwe mabapi le bophelo ka kakaretšo. O reta ka batho le dilo tša sebjalebjae. Thetong ya gagwe go dirišwa ditshwantšhokgopolo tša go fapafapana. Ka kakaretšo direrwa thetong ya gagwe di lebane le sebjalebjae.

Polelontši e a dirišwa thetong ya Puleng. Bohlokwa bja go diriša polelontši ke go re molaetša wo o romelwago babading o kgone go fihla ka pela. Ka ge go na le tlhakahlakano ya merafo, polelo ye e thuša go rarolla mathata a go se kwešišane ka nako. Didirišwa tše dingwe tša go tla le Babodikela di hlaellwa ke mareo a maleba polelong ya Sepedi ka go realo moreti o feleletša a gapeletšega go diriša mantšu ao a seeng. Ka mabaka a mangwe polelontši e thuša go natefiša polelo le go tliša maatlakgogedi polelong ya gabo sereti.

2.4 SEBOPEGO SA THETO YA SEBJALEBJALE

Smith (1968:5) o bolela gore sebopego sa theto ke peakanyokakaretšo ya sereto. Wheeler (1966:89) o no re direkto ka moka tšeo di ngwadilwego di swana ka selo se tee, ke go re di beakanyeditšwe go ba direkto. Le ge go le bjalo sereto se sengwe le se sengwe se na le sebopego seo se ikgethilego sa moswananoši. Ker (1929:138) o tšweletša kgopolo ye ka go bolela go re, sebopego ga se seo o se fiwago ka pela goba o se kwago ge go retwa, ke senaganwa sa mathomong a peakanyo, go tloga moo sereto se thomilego. Pierce le Pierce (1973:60) ba re sebopego sa theto ya sebjalebjae ke mokgwa woo e lego gore dikarolo

ka moka tša sereto di beakantšwe ka go nyalelana. Abrams (1971:65) o re bontši bja basekaseki ba neoklasiki ba tšea sebopego sa sengwalotheto bjalo ka kopanyommogo ya ditho tša sengwalo go ya ka nyalelano ya tšona. Ka tsela yeo sengwalotheto se swanetše go ba le mokgwa woo se tšweletšwago ka wona. Mokgwa woo ke wona wo o bitšwago sebopego.

Go tšwela pele Fowler (1973:76) o bega gore ka tlwaelo sebopego se nepiša mehuta ya dingwalo. Peck le Coyle (1984:12) ba iša pele ka go re sebopego ke mokgwa woo sereto se tšweletšago taba, mokgwa wo taba e ngwadilwego ka tirišo ya polelo le patrone ye e rilego.

Lenake (1982:115) o oketša ditaba tšeo ka go re kgopolo ye ya sebopego sa theto e fapana le tlhamego. O tšwela pele ka go re sebopego sa theto ke popego ya ka ntle go fapana le tlhamego. Ke sepheto sa peakanyo ye e itšego ya dikarolo tša theto. Sebopego se tswalane kudu le dikarolwana tša go swana le morumokwano, metara le ditemana. Se laolwa ke setšo le ditlwaelo tša setšhaba. Go tšwela pele Lenake o re sebopego ke peakanyo ya ka gare ya sereto yeo e laolwago ke ka moo mogopolo wa sereti o gopolago ka gona. Ke ka fao Miller le Currie (1978:70) ba rego thulaganyo ye bjalo ya polelo ke peakanyo ya motheo ya sereto gommogo le mokgwa woo kgopolo goba maikutlo a sereti a tšweletšwago ka gona.

Perrine (1963:198) o tšweletša mehuta ye meraro ya sebopego sa sereto yeo moreti a ka tšweletšago sereto sa gagwe ka yona. O bolela ka sebopegotšweledi, sebopego sa ditemanatheto le sebopego sa go se fetoge. O hlaloša dikgopolo tšeo ka tsela ye:

Ka sebopegotšweledi elemente goba karolo ya sebopego sa tlwaelo sa theto ga e nape e tšwelela ka go iphetša. Methalotheto e a latelana ntle le go hlopšha ka go latela patrone ye e rilego. Ka mabaka a mangwe, mehlaleng ye mengwe, methalotheto e kgaoganywa mo go felelago kgopolo bjalo ka ge go direga go kanegelo.

Sebopego sa ditemanatheto sona se tšweletšwa ka tatelano ya ditemanatheto. Ke go re dikarolwana tša botee bjoo bo ipoeletšago tša methalotheto ya go lekana, ka mabaka a

mangwe le patrone ya go swana ya morumokwano. Moreti o ikgethela gore o diriša sebopego sefe sa ditemana.

Sebopego sa go se fetoge ke patrone ya setšo yeo e dirišwago seretong ka moka. Thetong diboego tše dintši tša go se fetoge di dirišitšwe ebile di sa dirišwa. Mohlala ke Sonete.

Go lemogwa gore direkto tša sebjalebjaledi di hlamilwe go ya ka diboego tša go fapafapana tše di ka hlalošwago go ya ka mehutana ye meraro ya sebopego sa sereto go ya ka tlhalošo ya Perrine. Ka go realo ge go yo hlalošwa direkto tša sebjalebjaledi go yo šalwa morago mehuta ye ya diboego tša direkto e lego sebopegotšweledi, sebopego sa ditemana le sebopego sa go se fetoge.

2.4.1 Sebopegotšweledi

Mehlala ya direkto tše di tšweletšago sebopegotšweledi e tlo hlalošwa go ya ka lenaneo le: (a) Tlhokego ya tlhopho ya methaladi go ya ka patrone ye e rilego, (b) Kgaoganyo ya ditemanatheto go ya ka magomo a kgopolo.

- Tlhokego ya tlhopho ya methaladi go ya ka patrone ye e rilego.

Ge go balwa direkto tša Sepedi go lemogwa gore mohlala wa sebopegotšweledi o lebane le sereto sa go bitšwa 'Khutšo e kae?' go tšwa kgaboketšong ya 'Mokgako'.

Ke e hlokile ke sa tobatoba,
Ke ntshitse mahlo dinameng,
Ge ke sa hlwe ke bolela gona!
Ke feafeile, ke kwele,
Marumo ke beile fase.
Le ge ke robetse nka se e bone,
Gobane malao aka ba ka no a tsenelela,
Ba re ke robetse nageng-tšhweu,

Ke swanetše go thethela nageng-ntsho.

Khutso e kae?

Seretong seo sa `Khutso e kae?' methalotheto ga se e hlopšhe go ya ka patrone ye e rilego. Botelele bja yona le bjona bo a fapana. Go akaretša, go ka thwe sereto se bopilwe ke kgopa e tee ya methalotheto. Ke ka fao se welago mohuteng wa sebopegotšweledi.

Kgaoganyo ya ditemanatheto go ya ka magomo a kgopolo. Go direkto tše dingwe tša Sepedi, go sa tšwelela sebopegotšweledi, le ge direkto tšeo di arogantšwe ka ditemanatheto. Mohlala ke sereto sa go bitswa `Medupi ya pelo', ka Bishop MT Makobe.

E šwašwaila ka boiketlo,
E nela pelo modu wa bophelo,
E nošetša rato la Mahlako le Phaahle,
Gore le mele ka kgotsofalo,
Bobedi ba tle ba bune mekotlakotla.

Ye medupi ke medupi mang ya pelo ye ntsho?
Thaka' Matuku o reng o re go bona rato la Mologadi,
Le palela sepano sa boBelemanane,kgomo e khulong,
Le gan'o šutha bja ka thaba,
Wa re o tla le suthiša ka motšwana wo?

Motšwana wa re go kwaela ka sekgothi,
Ka motswiri wa tswirinya mongaka,
Ka wa tšhupatšhupabalo wa šupa,
Monwana wa re go konega wa rapa madira,
Tšatši la re le hlaba,
La hlaba mongaka,moyanameng a fulere,

Phupung ya Mmataba ya ba mo o ahloletšwego.

Mahlako maloba la Phaahle o ile a le bona le mo katoga,
Ka ngwego ga gabo a thantshele,
Ba bagolo segolo ba be di ukametše,
Ba mo pholophotha ka tša motse,
A re a tšwelela Phaahle a bona e le letšatši,
Leo le hlatšwitšwego melaka ka megokgo,
Ya maabane le maloba;
Gara metšutšutlwa ya lefase ba khwapharetšana,
Bja ka dikgagarapane mokgagarapaneng,
Lebone la boa la se tingwe motseng.

Ke medupi ya pelo e berabera ka mekgwe'mentši,
Fela Matuku, modupidupi ke ofe,
O sa išego bowatleng?
Ke ofe o tagišago lerato e sego lehlogo?
Ke bo ripela ke realo thaka Matuku,
Gobane mediti e le ye ya dintsokebidi e emišitše meretlwa,
E re ntaso, re reng ra go rut'o reta,
Wa boa wa roga le rena Mangana?

Medupi ya pelo ke sereto seo se arogantšwego ka ditemanatheto tše tlhano.

Tše pedi tša mathomo di a lekana ka palo ya methalotheto ye mehlano ye mehlano.
Temanatheto ya boraro e na le methalotheto ye šupago mola ya go e hlatlama e na le ye
lesome. Ya mafelelo e bopilwe ke methaladi ye seswai. Go se lekane ga methalotheto ye
go laolwa ke moo sereti se ratago go tšweletša kgopolo ya sona.

Temanatheto ya pele e tšweletša kgopolo ya lerato la baratani leo le tieletšego, le
lokologilego le se nago bosodi. Temanatheto ya bobedi e bontšha seswantšho sa motho
yo a bago le mona ge a ganwa ke kgarebe ebile a gopola go diriša dihlare. Diemadirile di

šitilwe temanathetong ya boraro, moo moanegwa a tletšwego ke maanomabe a go bolaya ngaka. Go temanatheto ya bone, moreti o bontšha ka moo ka mabaka a mangwe mešunkane e šomago ka gona go tsošološa lerato leo le bego le bonala le thomile go tekateka. Go rungwa ka go lemoša gore lerato le ka tiišetšwa ka mekgwa ya go fapana, fela moreti o rata go tseba gore e lego wa nnete ke ofe. Temanatheto ya mafelelo e kwagala e ka lelefala go feta mo, fela ka go tšhaba go tswapinywa ke baditi sereti se bone gore se e gomele.

Ka go realo sebopego sa sereto seo ke seo se tšwelelelago, seo se arotšwego ka ditemanatheto tša go se lekane, tšeo di laolwago ke moo sereti se bonago kgopolo e felela gona. Ke ka fao ditemanatheto tša sereto seo di sa lekanego ka botelele bja palo ya methaladi.

2.4.2 Sebopego sa ditemana

Mo mohuteng wo gona go gatelelwa methalotheto ya go lekana ya go ba le patrone ya morumokwano ya go swana. Mohlala šo wa sereto 'Fola', sa go ngwalwa ke Machitela go tšwa kgoboketšong ya *Ge di boa šakeng* (2003:43).

Ke ofe mohola wa gago fola?
Ka gore nnete gona re a go fola?
Meši ka dinko re a thuntšha,
Ka ganong re a go swametša,
Ka nkong le gona re a go katetša.

O ikgwerantše le rena,
Le rena re kgotselane le wena,
Melomo ya rena mmala ke wa pilo.
A ipata le rena malwetši bokankere,
Ge re gohlola mafahla a lla botlere.

Ke mang wa mathomo a go lekilego,
Butswana bja gago ka nko a kgogilego,
Muši wa gago a gamoletšego mafahleng,
Mme a kwa bjaša bo hlarologa,
Mmele le wona a kwa o lapologa.

Ba go bokanetše thaka ye tshese yohle,
Ba go rata ka leratano bohle,
Diputswa ga se kolobe tša mašalamorago,
Maphelo a bona ka gohle o a a buša,
Lemina ke tlhakantswiki e ke moro wa mokhuša.

Ba lobja ka wena badingwana bothitikwane,
Gore ditlhokwa di lale batho re kwane.
Fela go re lwatša gona o a dira,
Ge o kgopišega o ka no kgopišega,
Ka gore ka nnete go wena mohola o a hlokega.

Rui ge kgorong o ka išwa,
Dikgomonaka o yo ntšhišwa,
Gobane mantho a ile kodinko molapomoswana,
Ka lebaka la gago.
Ka go se loke ga gago .

2.4.3 Methalotheto ya go lekana ka palo.

Sereto se sa 'Fola' se arotšwe ka ditemanatheto tše tshela tša methalotheto ya go lekana ka palo. Temanatheto ye nngwe le ye nngwe e hlamilwe ka methalotheto ye mehlano ye mehlano. Tlhopho ye e fa sereto se patrone ye e rilego ya sebopego sa ditemana.

2.4.4 Patrone ya morumkwano ya go kwana.

Ditemanatheto di tloga di tšweletša patrone ye e kwanago ya morumkwana. Methalotheto ye mebedi ya mathomo le ye mebedi ya mafelelo temanathetong e laetša go kwana go ditemanatheto ka moka. Mohlala: Temanatheto ya bobedi e laeša patrone ye e latelago ya morumkwano: aabcc. Patrone ya mohuta woo e tšwela pele go ditemanatheto ka moka.

2.4.5 Sebopego sa go se fetoge

Mo gona go gatelelwa mehlala ya direkto tša setšo tša go etša disonete. Le ge disonete tša Sepedi di sa tšee lebopo la tša Bodikela, fela mo nyakišišong ye go yo lekolwa sebopego sa mohutangwalo wo. Matsepe o ekiša bangwadi ba disonete tša Maisimane ge a rulaganya disonete tša gagwe. Mo go `Sello sa mohlologadi' go tšwa kgoboketšong ya *Molodi wa thaga* (1968:7), o fo re:-

Bophelo ke eng ka ntle ga gago,
Lehlabula leo le mphetogetšego marega?
Ga ka šitwa ke se se tla go tlelago-
Motse wa manxa ga nke o agega.
Ka ge bjale ba nkamologantše le wena
Ba thabetše ge re lomelelane,
Ba ntšhetše morago ba re yena yena
Yo re mo šupilego o tloge a ntebane.
Badimo ba be ba reng ba sa re khupariše
Ka yena ke be ke tla fela ke go bona?
Ga se ka phošo ge ba ile ba se re thuše,
Re nyalane lehono bosasa wa ya go bona.
Ge tšeo ka moka e le ditiro tša Modimo.
Tšohle ke tša Gagwe, O ikgethetše sedimo.

Mo methalading ye lesomepedi (12) Matsepe o tšweletša mathata mola mo methalading ye mebedi (2) ya mafelelo a hlagiša tharollo ya kgakanego yeo. Le ge thulaganyo ya sonete ye ya Matsepe e sa swane thwii le ya Shakespeare ka peakanyo ya morumokwano eupša ke thulaganyo ya sonete le ge e se na patrone ya morumokwano wa setšo seo sa Maisimane.

Go hlalošitšwe seo sebopego sa theto ya sebjalebja e lego sona. Ditlhalošong tšeo di filwego go tšweletše le tlhalošo ya go re sebopego sa theto ke sephetho sa peakanyo ye e itšego ya dikarolo tša theto. Sebopego se tswalane kudu le dikarolwana tša go swana le morumokwano, metara le ditemana. Se laolwa ke setšo le ditlwaelo tša setšhaba. Perrine o hlagišitše mehuta ye meraro ya sebopego sa sereto e lego sebopegotšweledi, sebopego sa ditemanatheto le sebopego sa go se fetoge. Mehuta yeo e hlalošitšwe gwa fiwa le mehlala.

2.5 KAKARETŠO

Go ka akaretšwa ka go re theto ke mohuta wa sengwalo sa bogologolo, ke mohuta wa sengwalo seo se dirišwago go fokotša khuduego ye e ka bago gona. Ka go realo bangwadi ba sona (sereto) ba kgona go tšweletša khuduego yeo ka tsela ya lethabo le ge e ka ba manyami. Go gateletšwe gape gore theto ke mohuta wa sengwalo sa go phagama seo se amanago le bokgoni bjo bo ikgethilego. Ka tsela yeo bangwadi ba mohuta wo wa sengwalo ba diriša mantšu ka nepo ya go bopa ditshwantšhokgopolo. Ka tsela yeo bareti ba diriša polelo ye e sego ya mehleng go hlagiša maikutlo a a rilego.

Go akareditšwe gape ka go hlopha theto ka dikarolo tše pedi, e lego theto ya sebjalebja le ya bogologolo. Ka ge nepo ya lengwalonyakišišo le e lebane le theto ya sebjalebja ya maitekelo go hlagišitšwe kgopolo yeo ya sebjalebja ka botlalo ka go nepiša diteng le sebopego sa theto ya sebjalebja.

KGAOLO YA BORARO

3.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go ya go šetšwa karolo ya bobedi ya theto, e lego Theto ya II.

3.2 THETO YA II

Ge theto ya II e ya go hlokomelwa mo kgaolong ye, go yo nepišwa

- Ditemana tša theto ya sebjalebja
- Morumokwano
- Sonete
- Kakaretšo

3.2.1 Ditemana tša theto ya sebjalebja

Nyakišišo ye e ya go hlaloša ditemanatheto le mehuta ya ditemanatheto tše dingwe tša direkto ka kakaretšo, gagolo go hlokometšwe tša direkto tša sebjalebja.

Strand le Boland (2001: 136-7) bona ba hlaloša go re temanatheto e thomile Italia ka nako ya tsošološo. Temanatheto e bile lentšu le lefsa kua Engelane ka nako ya Shakespeare. Ka polelo ya Setareana temanatheto e bolela go re phapoši goba lefelo la go ema. Ka gona ditemanatheto ke diphapoši tseo di lokologanego ka go swana fela di fapana ka dikgopolo. Ge ba lebelediša Histori ya temanatheto ba re temanatheto ga e na histori, e bile gona e le elemente ya go se bonale, ya go fetogafetoga ya sebopego sa sereto. Ba re temanatheto e ka bopša ka methalotheto ya go lekana ka botelele (*isometric*) goba ka methalotheto ya go se lekane ka botelele (*heterometric*). Ba tšwela pele ka go re gape go ka ba le methaladi ye e lokologilego ya temana (*quasi stanzaic*).

Beckon le Ganz (1960:200) le Preminger le ba bangwe (1965:267) ba hlaloša go re temanatheto ke karolo ya motheo ya sereto yeo e tšweletšwago ka tatelano ya methalotheto ya go beakanywa ka nyalelano. Ke ka moo Scott (1939:276) le Malan (1995: xii) ba rego temanatheto ke sehlopha sa methalotheto yeo e bopago kgopolo. Go iša pele Yelland (1950:180) le ba bangwe ba bolela gore temanatheto e nepiša sehlopha sa methalotheto seo ka mabaka a mangwe sereto se arolwago ka yona. Roberts (1986:87) o tlaleletša kgopolo ye ya boYelland ka go re temanatheto ke sehlopha sa methalotheto yeo e beakantšwego. O tšwela pele ka go bolela gore sehlopha seo sa methalotheto se aroganywa le dihlopha tše dingwe ka sekgala sa tekano ya mothalotheo. Ke ka fao Abrams (1981:161) a rego thulaganyo ya temanatheto e lemogwa ka palo ya methalotheto.

Mogapi (x: 57-8) o hlatholla gore mohlami wa direto o thoma pele ka go rulaganya gore ke mabaka afe ao a tlogo pele, a latelwe ke afe. Ka go dira bjalo o rulaganya sereto ka ditemanatheto. Temanatheto ye nngwe le ye nngwe e na le mabaka ao a e hlolago gomme a latelana ka kgokagano yeo e kwagalago. Ka go realo ditemanatheto di nyalelana le thulaganyo ya moreti ge a hlama sereto.

Mo go Eycyclopedia (1988:929) go thwe temanatheto ke karolo ya sereto yeo e nago le methalotheto ye mebedi goba go feta, yeo e arotšwego ka sekgala go tšwa dikarolong tše dingwe tša go swana le yona. Go thwe ditemanatheto di hlalošwa go ya ka palo ya methalotheto ya tšona. Ge a tšwetša kgopolo ye pele Skelton (1971:159) o re go na le diboego tše dingwe tše dintši tšeo di tšweleditšwego tša ditemanatheto. Tše mpsha le tšona di sa hlangwa. Seboego se sengwe le se sengwe sa temanatheto se na le magomo le mohola, gape se tšweletša tebelelego ya moswananoši.

Ntuli (1984: 232-4) o no re go fela go tšewa sehlopha sa methalotheto mo seretong bjalo ka temanatheto. O tšwela pele ka gore ba bangwe ba bitša temanatheto ka lentšu la ‘verse’ ka lebaka la khuetšo ya tšhomišo ya lentšu leo go lebeletšwe sehlopha sa methalo mo dikošeng goba difeleng. Go tšwela pele o tšweletša mehutana ye e rilego ya

ditemanatheto. O bolela gore go na le ditemanatheto tša tlwaelo (*regular stanza*) tšeo di hlalošwago ka go re ke ditemanatheto tšeo methalotheto ya tšona e lekanago ka palo. Ka mabaka a mangwe di na le morumokwano.

Mohutana wo mongwe wa ditemanatheto wo Ntuli a o tšweletšago ke wo a rego ke ditemanatheto tša go katološwa (*expanding stanza*). Wona o o hlatholla ka go bolela gore ke ditemanatheto tšeo methalotheto ya tšona e oketšegago temanatheto ka temanatheto moo e lego gore temanatheto ya mafelelo e ba le methalotheto ye mentši go feta ditemanatheto tše dingwe.

Go na le ditemanatheto tša go fokotšwa (*diminishing stanza*) tšeo go thwego ke ditemanatheto tšeo di bago le methalotheto ye mentši mathomong a sereto gomme methalotheto yeo ya fokotšega ge go theogelwa ditemanathetong tša ka tlase.

Ditemanatheto tša go kokomošwa (*bulging stanza*) tšona di hwetšwa seretong seo e lego gore ditemanatheto tša gare di na le methalotheto ya go feta temanatheto ya pele le ya mafelelo.

Mehlala le dtlhalošo tša mehuta ya ditemanatheto go ya ka Ntuli (1984:234) e a latela.

3.2.1.1 Ditemanatheto tša tlwaelo *regular stanzas*

Mo go hlalošwa sereto sa go ba le ditemanatheto tša methalotheto ya go lekana ka palo ebile mohlomongwe di na le morumokwano. Mohlala šo *Mašapa*

Ke kokwane-kgolo tša bophelo,
Kokwane tše thata,
Kokwane tša go se je ke mohlwa
Kokwane tše bohlokwa.

Ke letswai la bophelo,
Letswai la matswai.
Ka ntle le lona
Bophelo bo a pshira.

Ke sefepi sa barutiši,
Ke polelo ya go se lebalwe.
Ke polelo ya go hlaba,
Polelo ya kagišo.

Go tlo lemogwa gore sereto se se rulagantšwe ka ditemanatheto tša go ba le methaladi ya go lekana ka palo. Temanatheto ye nngwe le ye nngwe e theilwe ka methalotheto ye mene (4). Le ge sereto se se na le morumokwano wo o tiilego, fela se na le morumokwano wo temanatheto ye nngwe le ye nngwe e nago le morumokwano wa yona e nnoši.

3.2.1.2 Ditemanatheto tša go katološwa (*expanding stanzas*)

Mo go hlalošwa go se lekane ga methalotheto ya ditemanatheto tša sereto. Gantši temanatheto ya mafelelo e theilwe ka methalotheto ye mentši go feta tšeo tše dingwe. Mohlala ke sereto sa go bitšwa ‘Matonyane’ sa go ngwalwa ke Morufane.

Matonyane wee...! Matonyane we.
Sekgohlweng o dišetša eng banna go tšhaba,
Sekgohlweng o dišetša eng matau go rora?
O mošemane wa monna banna go go boifa,
Bašemane bona thakago go go tšhaba -
Leru šelewe le phefe re go bone,
Mogale wa bagale ba go tšwa Bogale.

Maphoofolo magomo mesela godimo,
Mampša go tsoma mesela a patile,
Ke semphete ke eme mošaa o morupa,
Hleng wa šiwa ke bohlale lebelo o le nalo?
Matonyane wee...! Matonyane a bagale,
Kgoši ya diphoofolo šeo e go lebile,
E tšwa bohlaba e lebile bosubela;
Le tla go sobelela ge o sa šetše.

Ke nna Matonyane a boWula,
Segatsetša letšatši ka go tonya.
Kua tlase kua ba re Matonyane re etele,
Ka re go fihla ba re Matonyane sepela -
Ba re ke mofehli ke a ferehla bathong.
Nnete gona bana bešo le a ntseba,
Ke tlogile ke rorometša kgoši ya lena.
Nkadimeng maoto ke yo le tšeela dikgofa,
Nonyana thokong yešo e feditšwe ke batsomi,
Batsomi beno sešikakaletswai le dirumula -
Ke sa yo le tšeela le se feleng dipelo.

Ditemanatheto tša sereto se di hlophilwe ka methaladi ya go se lekane. Methalotheto e a oketšega temanathetong ye nngwe le ye nngwe. Temanatheto ya pele e bopilwe ke methalotheto ye šupago (7) mola ya bobedi yona e hlamilwe ka methaladi ye seswai (8). Palo ya methalotheto e rotogetše go ye lesometee (11) temanathetong ya mafelelo. Go tlo lemogwa gore mo seretong se go na le katološo ya ditemana.

3.2.1.3 Ditemanatheto tša go fokotšwa (*diminishing stanzas*)

Wo mohuta o ka re ke phapano ya mohuta wa ditemanatheto tša go katološwa (*expanding stanzas*) ka gobane go gatelelwa gore ditemanatheto tša mathomo a sereto

di rulagantšwe ka methalotheto ye mentši go feta ya yeo ya tše dingwe. Mohlala ke sereto sa ‘Mo gamotše’ sa Madisha go tšwa kgoboketšong ya *Kgopu ya meroposela* (1977:12).

Go pshirimile a fetšago seatla hlogo a sa tsoše.
Go llwe ga-mphetša; didila gwa theošwa le mogolo ga-motabe
Yena leganong a hlafetšwe; go hlafile.
Sekgweng go mo gakile; go fahla magotlo moano.
Le ge dipelo di rabaraba ka mabarebare a gore
Ba bošego ba mo gorogetše ka makgotole
Ba bitšane ka la gore bothanang mogo o budule;
Nna ka nama ke re: Bakone, meoko se nyagameng!
Bophelo ke leotwana leo le kgokologago ga ke akanye.
Manyamonyamo a lekhwi lefase bogomo a a bina.

Wena Mmabale, o reng wa babalela sekanama seo
Gona sekanama e se nama ya namane selotwa-tshitswaneng?
Seo sehlare pabalelo ga se bapetšwe le yona
Ka gore ke sebaole sa dibabo; se a baba.
Hle, mo gamotše o mo tsikitleletše ka sona!
Seatla sa yo a fago, O a se šegofatša sa ruthela
Sa rotha mahlogonolo le lehumo le sa kakego selo.
Ka gona, mo gamotše a hlahlarapegišwe!

Ditemanatheto tša sereto se di a fapana ka palo ya methalotheto. Methalotheto ya temanatheto ya pele ke ye lesome (10) mola methaladi ya temanatheto ya go e hlatlama e fokotšegile go ya go ye seswai (8). Sereto se ‘Mo gamotše’ ke mohlala wo o nepagetšego wa go laetša ditemanatheto tša go fokotšwa.

3.2.1.4 Ditemanatheto tša go kokomošwa (*bulging stanzas*)

Mo gona go gatelelwa gore sereto se na le ditemanatheto tša methaladi ye mentši temanathetong ya gare ge e bapetšwa le ya matseno le ya morumo. Mohlala šo, `Masepšhapšhatha`.

Ona ke mohlodi setsoroma swikeng,
O tsoromile kgale naka ya phala e sa lla,
Le lehono o sa ntše o pšhapšhatha.
Diba kokama Mphakane wabo segala,
Tseleng ya Bokgalaka senabalala la se bolaiša kgaba;
E bitšago motho dimeile tše masomepedi ka bokgole,
Masepšhapšhatha kgwaraneng o santše o ela.

Ke diba sa badimo kela Selema le Marega,
Mohlang se pšhago le nape le itlhoboge Batlokwa,
Lenyora le ntšhitše la borakgolo khukhu ‘a lena
Le lehono le lena le sa ntše le gamola gona.
Kgeke kela kgodutšididi sentšha letšapa,
Kgodutšididi setsefa pheta dinose;
Bose serapa basepedi kgole le kgauswi
Ba serapa basepedi kgole le kgauswi?
Ba ntshorago ka melomo le ka tšona dithepana,
Kgodu nngwe ba theneketša dihlogong
Ba re pele re tla phoka ge lenyora le fihlile,
Go se go bjale re tla latswiša bešu kgodu ya Tlokwa.

Ke Masepšhapšhatha serunyarunya `tlapeng,
Mehlape ya Tlokwa ka lešoko se bolokile;
Le tšona dinonyana tša legodimo se lotile.
Mohlodi kela gabosele ntle le khutšo,

Kopelwa magofi ke boleebakgotho;
Bošigo gwa latela melodi ya bogwegwe,
Theto e le ya Morena Mmopatšohle,
Masepšhapšhatha sekgaba ka malobaloba.

Godimo ga ditemanatheto tše tharo tše, temanatheto ya bobedi, e lego ya gare, e na le methalotheto ye lesometee (11), temanatheto ya pele le ya boraro di na le methalotheto ye šupago (7) le ye seswai (8) ka tatelano. Ka mokgwa woo temanatheto ya bobedi e kokomogile go feta tšeo tše dingwe.

3.2.1.5 Mehuta ye mengwe ya ditemanatheto

Encyclopedia (1988:929) e bolela gore gantši ditemanatheto di hlalošwa go ya ka palo ya methalotheto ya tšona. Shipley (1968:395) le Yelland (1950:180) ba tšweletša mehuta ya ditemanatheto: temanapedi, temanatharo, temananne, temanahlano, temanatshela, temanaseswai, le mehuta ye mengwe. Ba re ye ke yona ye e tlwaelegilego. Bjale go yo hlathollwa mehuta yeo ya ditemanatheto.

- **Temanapedi**

Skelton (1971:159) o re temanapedi ke temanatheto ya go ba le methalotheto ye mebedi yeo e ka no bago le morumokwano. Cuddon (1976:915) o tšweletša kgopolo yeo pele ka gore e ka bopša ka methalotheto ya botelelele bja go fapana gape e ka ba thumo ya sonete ya Seisimane. Go tla tsopolwa mohlala wa temanapedi e le thumo ya sonete ya Seisimane. Mohlala ke sonete ya 'Kgwenyepe' ya go ngwalwa ke Malatjie, e tsopolwa go tšwa pukung ya *Thagaletswalo* 3 (1989:69), ya go rulaganywa ke Serudu le sereto sa Lekgothoane sa go bitšwa 'Makxothlo'.

Malatjie o ruma sonete yeo ka go re:

Ga o lwe le motho o mmamona' lesodi
Ga o nyatšwe ke motho o mmatseba`a basodi.

Lekgothoane yena o reta ka go re:

Makxothlo mma-nyêla phaxong,
Mothla wa pula o nyela kae?
(Praises of animals in Northern Sotho, 1938:210)

Ge direkto tše pedi tše di hlokomelwa gabotse, go lemogwa mohutana woo wa ditemana. Phapano ye e lemogwago direkto tše e lebane le morumokwano. Temanatheto ya mafelelo ya sonete ya Malatjie e rungwa ka morumokwano mola sereto seo sa Lekgothoane se se na lefetla la thumo ye bjalo. Go ka thwe sereto se sa Lekgothoane se emela bogologolo mola se sa Malatjie sona se emela sebjalebjale.

- **Temanatharo**

Ge a hlaloša temanatharo, Abrams (1981:184) o re ke temanatheto ya methalotheto ye meraro, gantši e na le morumokwano o tee. Methalotheto e ka no lekana ka botelele goba ya ba le botelele bja go fapana. Beckon le Ganz (1989:278) ba otlolla kgopolo ye ka go re temanatharo e ka ba seripagare sa temanatshela mo soneteng ya Setareana. Go yo hlokomelwa mehuta ye mebedi direkto tša Sepedi.

Mohlala wa temanatharo o tsopolwa seretong sa `Ke dirile eng?' go tšwa pukung ya *Sefahlego sa pelo ya ka* (1991:12), ya go ngwalwa ke Puleng.

Bophelo bjo bokopanakopana,
Bophelo bja mebalabala;
Na nna mmala wa ka ke ofe?

Tseleng tše thata tša mathata,
Tseleng tša madimo, Badimo le Modimo
Ke sepela ka gare ga dipoko, dikapoko le difako.

Na maatla a bokgoni bja ka,
A ka šupša ke mang, a pakwa ke mang
Gare ga bantlhoi le banthati?

Ekere ke e thadile,
Tšhemo ke e lemile,
Ke letetše mohla`puno!

Le ge sereto se se se na morumokwano wo o tiilego goba go ka thwe ga se na thulaganyo
ya kgonthe ya morumokwano fela se na le dinyakwa goba diponagalo tša temanatharo.

- **Temanatharo e le seripagare sa temanatshela mo soneteng ya Setareana**

Mohlala ke `Khupamarama' ya Ramatja go tšwa pukung ya *Thagaletswalo 3*. Ramatja o
ruma sonete yeo ka go re:

Ba botšeng tšona le se ye natšo badimong,
Ba botšeng gore le bona ba tle ba di tlogeleng,
Ba di tlogeleng ditlogolwaneng!

Ke sepipamolomo tswalee!
Ke tša bonku sepipšakamesela,
Khupamarama lekunutu la pelo.

Tlhamego ya ditemanatheto tše tša mafelelo tša sonete ye ke mohlala wa makgonthe wa
temanatharo e le seripagare sa temanatshela.

- **Temananne**

Cuddon (1989:762) o phurolla mafahla ka go re temananne ke sereto goba temanatheto ya methalotheto ye mene. E ka ba le morumokwano goba ya se be le wona. Ke go re e ka diriša metara le morumokwano ka moo go fapanego. Mohlala wa temananne e le sereto ke `Ge ke bolela ke nnoši´ sa go ngwalwa ke Masenya go tšwa kgoboketšong ya Serudu

Se kgotseng ke ile sephiring,
Ke a lla ke a babelwa,
Ke le godišitše le a mpalela,
Le maswabi le dihlong tša ka.

Le ge sereto se se na le thulaganyo ya morumokwano, fela ke sereto se se tiilego se se ka bitšwago temananne ka gobane ke sereto se se feleletšego sa beakanywa ka methaladi ye mene, yeo e bopago kgopolo e tee ye e ikemetšego ka boyona.

- **Temanatlhano**

Skelton (1971:161) o bolela go re temanatlhano ke sereto goba temanatheto ya methalotheto ye mehlano. Mohuta wo wa temanatheto o tlwaelegile. O šomišwa ke direti ka mekgwa ye mentši. Le mo Sepeding go na le mehutana ye ya sereto. Mohlala šo `Reto sa ditlhako´ go tšwa pukuthetong ya *Moalosi moreta Bapedi* (1951:86).

Ke diphšaša go laiwa
Dithwa moruba wa ga-Rakhuru
Ke makokonwa
Ke mpja le petlwana
Ke marapo a tše di hwilego

Le ge sereto se se se na morumokwano wo o tiilego, fela ke sereto seo se feletšego. Se hlamilwe ka methalotheto ye mehlano ye e bopilego kgopolo ye e feletšego ebile e tiilego.

- **Temanatshela**

Skelton (1971:162) o hlaloša ka go re temanatshela ke sereto sa go ba le methalotheto ye e seelago. E ka ba le morumokwano goba ya se be le wona. Cuddon (1989:861) o re temanatshela e ka ba karolwana goba methalotheto ya mafelelo ya sonete ya setareana yeo e latelago ye seswai ya mathomo. O tšwela pele ka go re gantši temanatshela ke yona e fedišago bothata soneteng ya Setareana. Bjale go yo hlokomelwa mehuta ye mebedi yeo mo diretong tša Sepedi. Go yo thongwa ka ge temanatshela e le karolo ya sonete ya Setareana. Mohlala šo, *‘Sekuekue sa malebo’* ya go tšwa kgoboketšong ya Direto le meretelo ya Baswana 5 (1993:101)

Kgathola kuekue sekhwi motho o dišwa ke medirokgomo ya gagwe thobela!
Kgathola o kgebe boitshepho sešafonetiki sekhwi se hlentšhe megopolo,
Tlhase ya sona o nngwathetše ke tla ya go gotetša hlagamegopolo ‘a thari,
Serokolo se sennyane se ikoketša ka monkgo
Mmetlašapotlala ke mmetlelawabo.
Kuee...! Kuee...! Kuee...! Kgathola
Olifants ‘a Kwena Moloto`a Engelbrecht;
Kuee...! Kuee...! Kuee...! O swaetšwa ke nna ke re gola o kake tlou!

Go lemogwa gore karolo ye ya bobedi ya sonete ya Sono e tšweletša go se ikemele ga dikgopolo tše pedi tšeo di tšweletšwago temanathetong ye. Ke go re o ka re kgopolo ya mathomo e itshemile ka kgopolo ya bobedi go bopa kgopolo e tee ya go kgwahla.

Temanatshela e le sereto seo se ikemetšego ka bosona. Mohlala ke *‘Maponya’* sa go ngwalwa ke Shai-Ragoboya (1951:71)

Ke ba ga-Maponya a segodi
Tlou a mawetsi, batho ba mmaphelhi
A mothate mašiwenyana maila kala
Ba phelhi sefelhi letswe madumela
Maifadi mma xa ke hwibidu
Boswana, Bahlapetse

Le ge sereto se se se na le thulaganyo ya morumokwano ke sereto se se feletšego se se ka bitšwago temanatshela ka ge se hlophilwe ka methaladi ye tshela yeo e ka bopago kgopolo ye e ikemego ka boyona.

- **Temanašupa**

Beckons le Ganz (1989:254) ba hlatholla mohutana wo wa temanatheto ka go re ke sereto goba temanatheto yeo e bopilwego ka methalotheto ye e šupago. E ka ba le morumokwano le metara tša go fapana. Mohlala wa temanašupa o tšwa seretong sa 'Mašupje' sa go ngwalwa ke Ramaila.

Mašupje o nwa meetse kua kotopong,
Ba re: Swarang Mašupje le bolaye'
Mašupje le bolaye? Ke bolawa ke eng?
Etšwe ke upilwe ke badimo
Ke upilwe ke badimo le batho?

Etšwe ke le Mašupje ke upilwe,
Ke upilwe ke ba mmaserišane sa hlolo.

Sereto se ke seo se feletšego sa go bopša ka methalotheto ye e šupago. Ke go re methaladi ya sereto se e rulagantšwe ka mokgwa wa go tšweletša kgopolo e tee yeo moreti a ratago go e abelana le mmadi goba motheeletši.

- **Temanaseswai**

Skelton (1971:162) o hlaloša go re temanaseswai ke temanatheto ya methalotheto ye seswai. O tšwela pele ka go re bontši bja ditemanaseswai ke tšeo di bopilwego ke ditemananne. Go na le kgonagalo ya go humana mehutana ya go fapana ya ditemanaseswai. Taba ye e thekgwa ke Cuddon (1976:915) ka go re temanaseswai ke sehlopha sa methalotheto ye seswai ka sebopego sa temanatheto goba e ka ba methalotheto ye seswai ya mathomo ya sonete. Bjale go yo lekolwa mehutana yeo mo Sepeding, e lego (a) karolo ya thulaganyo ya sonete le (b) sereto se se feletšego

Karolo ya thulaganyo ya sonete (ya Setareana)

Mohlala ke, 'Re tla go sepelela' ya go ngwalwa ke Sono go tšwa kgoboketšong ya *Direto le meretelo ya Baswana 5* (1993:100).

Ngwana'mma re tla go emaemela re a go bona ga o sa itira o thakeditšwe,
Ngwana'papa ba go potile ka pele ga o sa le selo o dio ba selofeela;
Ngwana'Ngwato o a šokiša boepamekoti bja gago gabotse ga bo tloge bo mpea,
Ngwana'gešo pele le morago go wena e dio ba selo se tee ruri,
Ngwato'a Ngwato motsephariri wokhwi motsemaakabosana ke medirophariri
yago,
Ke mediropharephare yago Ngwato baterepasa le torofole go šomišitše wena,
Go šomišitše wena ka bokgabotsebobotebo di sa akaletše di roriša wena,
Di a go roriša le ge o tsenwe ke bja mailakalafo le ge re re re tla go sepelela.

Go lemogwa gore karolo ye ya mathomo ya sonete ya Sono dikgopolo tša yona di a swantšha. Ke go re o ka re kgopolo tše ga tša tšhwa di eba le malebiša. Le ge go le bjalo temanatheto ye e hlophilwe ka methalotheto ye seswai. Ke temana yeo e feleletšego-temanaseswai.

- **Sereto se se feleletšego**

Mohlala wa sereto se se feleletšego sa temanaseswai ke 'Majakane' sa go tšwa pukung ya *Leduleputswa* (1953:20).

Majakane maena puku nkgotho
Puku totolo kunutu la mantho,
Ke mohlape mogolo maenetša ditšhabatšhaba
Moraka motswalwa gabedi motsebja ke mong.
Ke majakane magaiwa pelong
Swawo la modiši le tsebja ke modiši ka noši
Ba ntle ba bona fela nke ke nyepo
Diba sa meetse le monyanya beine le senkgwa.

Thulaganyo ye bjalo ya methaladi ya sereto e nepiša tlhalošo ya kgopolo ye e feletšego yeo e tšweletšwago seretong se.

3.2.2 Morumokwano wa theto ya sebjalebja

Mo karolwaneng ye go yo tsinkelwa ditlhalošo tša morumokwano go lebeletšwe mehuta ye mengwe ya morumokwano, bjalo ka morumokwanothomi, morumokwano wa gare le morumokwano wa mafelelo. Go tla phethwa ka go tšweletša bohlokwa bja morumokwano thetong mo thumong ya morumokwano wa theto ya sebjalebja.

3.2.2.1 Morumokwano ke eng?

Ge a hlaloša seo morumokwano e lego sona Lighton (1981:32) o re ke tshwano ya medumo ya mantšu. Brooks (1938:154) o bolela gore morumokwano o ama elemente ya poeletšo ya medumo ya go swana goba yeo e nyakilego go swana. Shipley (1970:274) o tlaleletša kgopolo yeo ka go re medumo yeo e beakantšwe ka paka yeo e lekanatšego.

Korg (1959:28) le Cadden (1986:69) ba re tshwano yeo ya medumo e tšwelela dinokong tšeo di lego mafelelong ga methalotheto ye mebedi seretong. Ke ka fao Mkhize (1989:33) a rego morumokwano ke mokgwa wa go swaya mafelelo.

Go tšwela pele Groenewald (1993:23) o hlaloša go re morumokwano ke phapantšho ya theto ya sebjalebjae. O tlile le baruti ba dikereke. Ge ba thoma go ngwala difela ba be ba sa tsebe gore morumokwano ga o hwetšagale thetong ya Sepedi. Taba ye e tlatšwa ke Serudu (1989:88) ge a re mehlala ye mebotse ya morumokwano e hwetšwa mo diphetolelong le dithulaganyong tša pele tša Difela tša kereke.

Ke ka moo Mampuru (1991:71) a rego morumokwano mo diretong tša Sepedi ke leadingwa. Ge go lekolwa direto tša bogologolo ga go morumokwano eupša go dirišwa poeletšo ya mantšu goba karalo ya ona sebakeng sa mantšu a go kwana ka morumo. Le ge go le bjale morumokwano o gona diretotumišong tša bogologolo. Seo se bolelwago fa ke kgonthišo ya seo se boletšwego ke Lenake (1984:150) ge a be a tšea sephetho sa gore moreti wa maitekelo o tla loga maano a go diriša morumokwano go sa lebelelwe bogolo bja ditšhitišo.

Groenewald (1993:24) o hlaloša gore dingwalong tša Yuropa go na le morumokwano wa mathomo, wa gare le wa mafelelo. Taba ye e ra gore medumo ye e laolago morumokwano e hwetšagala ge e le ka mo mathomong, goba mo gare le ge e le ka mafelelong ga mothalotheho. Le ge go le bjalo direti ga di sa atiša go šomiša mehuta ye ka moka bjalo ka kgale. Morumokwano wo o sa dirišwago kudu ke wa bofelo. Bjale go yo hlokomelwa mehuta yeo ya morumokwano, e lego morumokwanothomi, morumokwanogare le morumokwanofelelo.

3.2.2.2 Morumokwanothomi

Serudu (1989:34) o hlaloša gore morumokwanothomi o bonagala ge mantšu goba mabopi a mothalotheho a swana mathomong a mothalotheho. Machitela (2003:4) o tlaleletša ka go re morumokwanothomi o bonagala ge mantšu a temanatheto a na le dinoko tša go swana

mathomong a mothalotheo. Groenewald (1993:39) o bolela ka poeletšo ya medumo mathomong a mothalotheo. O hlaloša go re morumkwanothomi ke poeletšo ya medumo mathomong a methalotheo. Mohlala šo ‘O ntšhiile’ go tšwa pukung ya *Lesiba la bokgomo* (1982:1).

O ntšhiile ka phošo ke sa tšhogile,
O ntlabile ka ge o sa ntaela o sa thabile,
O ntimeletše ke sa gopotše gore o sa mpotile,
O ntlogeletše ona matshwenyego a go senya,
O nkabetše bodutu bodiidi le bošuwana ke nyamile.

Morumkwanothomi o tšweletšwa ke poeletšo ya lekgokasediri o- le hlogo ya lentiri n-’ mathomong a methalotheo ya temanatheto ye. Go bolelwa ka morumkwanothomi ka ge kwano ya medumo ya methalotheo e le mathomong a methalotheo.

Peck le Coyle (1984:59) ba nepiša morumkwano le medumo ya go swana gare ga mantšu go tloga tumanošing ya pele ga ya mafelelo ya go gatelelwa go fihla mafelelong a lentšu. Ba tšwela pele ka go re gantši morumkwano o tšwelela mafelelong a mothalotheo fela bareti ba ka šomiša le morumkwano wa gare.

3.2.2.3 Morumkwano gare

Webster’s family Encyclopedia Volume 9 (1993:2187) e hlatholla go re morumkwano gare ke tshwano ya medumo gare ga mantšu a mabedi goba go feta, ao a kwanago a le gare ga methalotheo. Mampuru (1989:72) o tlaleletša kgopolo ye ka go hlaloša gore morumkwano gare o bonala ge mantšu ao a kwanago ka medumo a le gare ga methalotheo. Mohlala ke ‘Mpope motho’ go tšwa pukung ya *Merakong ya Afrika* (1987:7).

Ke neng o nteša dijo moleši?
Ke neng o ntsoša, o ntoula motoudi?

Ke neng o nnweša monweši?

Morumokwanogare o bonatšwa ke ge mantšu ao a kwanago ka dinoko a tšwelela gare ga methalotheto. Mantšu a: nteša, ntsoša le nnweša a kwana ka -ša.

3.2.2.4 Morumokwanofelelo

Mlondo (1987:14) o re lentšu le morumokwano gantši le hlaloša morumokwano wa mafelelo wo e lego poeletšo ya medumo ya mafelelo. O tšwela pele ka go re mantšu ao a rumago go swana, a na le medumo ya go swana, go thoma ka ditumanoši tša kgatelelo le medumo ka moka yeo e latelago ditumanoši tšeo, a hlola morumokwanofelelo. Serudu (1989:34) o katološa kgopolo yeo ka go re morumokwanofelelo ke tirišo ya medumo ya go swana mafelelong ga mothalotheho. Mohlala šo ‘La go khutša makheišeneng’ go tšwa kgoboketšong ya *Khungwane le direto tše dingwe* (1983:19).

“Re tšheleleng re kakateng
Ge go pala re tšhololeng”,
Ke polelo mo mabjaleng
Ba patlame mo mabjanyeng.

Methalotheto ya temanatheto ye e laetša go kwana. E kwantšhwa ke medumo ya mafelelo e lego –eng. Morumokwano wo o tšweletšwago methalading o tšea patrone ya aaaa.

3.2.2.5 Bohlokwa bja morumokwano

O’Neill (1989:75) le Zulu (1990:29) ba hlaloša gore morumokwano o tšweletša bokgabo polelong gape o goga šedi ya mmadi go kgopolo ye bohlokwa ka go boeletša medumo ya go swana. Mlondo (1987:12) o tšwela pele ka go re morumokwano o thuša go swaraganya ditemanatheto wa di dira gore ye nngwe le ye nngwe e be botee bjoo e lego gore batheeletši goba babadi ba tla bo kwa, ke go re o kopanya mantšu le dikgopolo.

Groenewald (1993:22) o hlatholla bohlokwa bjo ka go fo re morumokwano o kwantšha dikarolo tša mothalotheho (dikarolometara), methalotheho le ditemanatheto. O tšwela pele ka go re o ruma mothalotheho ka go kwantšha dikarolo tša mothalotheho le methalotheho.

3.2.3 Sonete

Ge sonete e yo hlalošwa go yo latelwa lenaneo le;

- Sonete ke eng?
- Mohuta wa sonete
- Sonete ya Setareana
- Sonete ya Seisimane
- Tirišo

Sonete ke eng?

Groenewald (1993:64) le Serudu (1989:69) ba kwana ka go re sonete ke mohutatheto wo o tšwago dingwalong tša Yuropa. Ke mohutatheto wa Setareana. Taba ye e tlišetšwa ke Cuddon (1979:895) ge a re lentšu le sonete le tšwa lentšung la Seitalia e lego *‘sonetto’* leo le hlalošwago e le modungwana goba koša. Ke ka fao Encyclopedia (1988:916) e hlalošago gore mohutatheto wo o hlamegile ka morago ga diteko tše telele go tšwa mohuteng wa košana *‘sonetto’* ka Seitalia, *‘sonus’* ka Selatini. Bobedi bja mantšu a a šupa modumo. Moreti wa moItalia wa ngwagakgolo wa lesometharo, Guittone wa Arezzo (1230-94) o thomile molawana wa sonete.

Livingstone (1993:60) le Fowler (1973:178) ba molomo wa lehlabula ka go re sonete ke sereto sa methalotheho ye lesomenne le morumokwano wo o logagantšwego ka mo e lego gore o kgona go tšweletša mohuta wa sonete.

3.2.3.2 Mehuta ya sonete

Fussel (1956:119) o hlaloša gore sonete e tsebega ka sebopego sa ka ntle le sa ka gare. Sebopego sa ka ntle ke popegotheto yeo e ka lemogwago ka freime ya methalotheto ye lesomenne. Methalotheto e lemogega ka botelele bja go lekana goba bjo bo nyakilego go lekana. Methalotheto e beakantšwe go ya ka patrone ye e itšego le morumokwano. Go ya ka sonete ya Bodikela mothalotheo wo mongwe le wo mongwe o swanetše go ba le dinoko tše lesome tša go ba le segalo sa kgatelelo. Groenewald (1993:64) o bolela go re sonete ya Sepedi e fapana le ya maleme a mangwe ka gobane popego ya yona e laolwa ke melao ya popopolelo. Phapano yeo e lebane le morumokwano, segalo se se laolago mošito le botelele bja mantšu.

Ge a hlaloša sebopego sa ka gare Fussel (1956:119) o tšwela pele ka go re popego ya ka gare e tšweletša dikarolo tše pedi tša diteng. Karolo ya pele ke tshwantšho goba maitemogelo, ao a ka hlalošwago go ba mathata. Karolo ya bobedi ke tirišo goba tlhalošo ya tshwantšho ya karolo ya pele yeo e ka hlalošwago go ba tharollo ya mathata. Dikarolo tše tše pedi tša sonete di ka arolwa gape ka dikarolwana tše dingwe go lebeletšwe morumokwano. Go kopana ga sebopego sa ka ntle le sa ka gare go bopa sonete. Mehutahutana ya go fapafapana ya disonete e a hwetšagala dipolelong tša Bodikela. Nyakišišo ye e tla lebelela mehuta ye mebedi fela ya disonete, e lego sonete ya Setareana le ya Seisimane ka ge bareti ba Sepedi ba ngwadile ka yona.

3.2.3.3 Sonete ya Setareana

Encyclopedia (1988:916) e bega gore mohuta wa pele wa sonete ke wa Setareana goba wa Petrarch. O bitšwa wa Petrarch ka ge e bile moreti yo mongwe wa ba mathomo ba go diriša mokgwa wo wa theto. Ka gona sonete ya Setareana ke yona ya motheo. Cuddon (1979:895) o hlaloša gore tshwantšho le tirišo tša sonete ya Setareana di arogana go ya ka patrone ya morumokwano. Serudu (1989:71) o bolela gore malemeng a Yuropa patrone ya morumokwano ga e fetolwafetolwe. Ditemanatheto tše pedi tša mathomo di na le

methalotheto ye mene temanatheto ka temanatheto. Patrone ya morumokwano ye e tšweletšwago ditemanathetong tše pedi tše e tšea sebopego sa abba abba. Ka lehlakoreng le lengwe ditemanatheto tše pedi tša mafelelo tšona di na le methalotheto ye meraro ye meraro. Patrone ya morumokwano ke cde cde goba cdc dcd. Lenaneo la morukwano methalothetong ye e seelago ya mafelelo le fela le fetogafetoga. Fela go tlo hlokomelwa gore bareti ba mohuta wo wa sonete mo Sepeding ba fapana le thulaganyo ye bjalo ya Bodikela. Ba gatelela karolo ya mathata le ya tharollo ya ona. Ba tlogela lenaneo la patrone ya morumokwano. Bjale go yo hlokomelwa mediro ya bona. Mohlala ke sonete ya go bitšwa `Khupamarama' ya go ngwalwa ke Ramatja go tšwa kgoboketšong ya *Thagaletswalo 3*.

Ke sepipimpi sepipamolomo,
Sekomakomane nyepo mosenyepollwe,
Koma re bolla kgororwana,
Khupamarama re hwa nayo.

Khupamarama sehupakgagolamatswalo,
Mohwanayo o hwa a gebelwa ke letswalo,
Go tsebelateng go mo lomiša ditšhitšhidi,
A lebetše la mogologolo leo le rego:

Ba botšeng tšona le se ye natšo badimong,
Ba botšeng gore le bona bat la ba di tlogeleng,
Ba di tlogeleng ditlogolwanend:

Ke sepipamolomo tswalee:
Ke tša bonku sepipšakamosela,
Khupamarama lekunutu la pelo.

Sonete ye e beakantšwe ka ditemanatheto tše nne. Ditemanatheto tše pedi tša mathomo di na le methalotheto ye mene ye mene mola tše pedi tša mafelelo di beakantšwe ka

methalotheto ye meraro ye meraro. Morumokwano ditemanathetong tše ga se o dirišwe ka ge e se pharologantšho disoneteng tša mohuta wo mo Sepeding. Seo se lemogwago ke gore sonete ye e na le karolo ya tshwantšho, yeo e tšwelelago ditemanathetong tše pedi tša mathomo, le tirišo, yeo e laetšwago go ditemanatheto tše pedi tša mafelelo. Go tshwantšho moreti o gatelela bohlokwa bja go bipa sephiri. Go tirišo go gatelelwa gore motho a se bipe diphiri eupša a botše bana ba gagwe gore le mohlant a ka hwa go tsebje ditaba tše. Go gatelelwa gore ge seo se ka direga ga go sa le sephiri. Bjale go ya go sekasekwa sonete ya Seisimane.

3.2.3.4 Sonete ya Seisimane

Fowler (1973:178) o bolela gore ka ngwagakgolo wa lesometshela sonete ya setareana e tšweleditšwe la mathomo Englane ke Wyatt le Surrey, ya napa ya ba ge disonete di thomile Englane. Bareti ba Englane ba be ba sa kgotsofatšwe ke sebopego sa sonete ya Setareana. Ka pela ke ge ba thoma go dira diteko ka sonete yeo bjale e bitšwago sonete ya Seisimane goba ya Shakespeare. E bitšwa bjalo ka gore Shakespeare ke moreti yo mongwe wa bao ba ilego ba tšwelela ka magetla tirišong ya mohuta wo wa sonete. Fussel (1956:120) o re morumokwano ke wona o thušago go farologantšha sonete ya Seisimane go ya Setareana. Sonete ya Seisimane e bopilwe ka ditemanatheto tše tharo tša methalotheto ye mene ye mene tše e lego tshwantšho le temanapedi yeo e lego tirišo. Patrone ya morumokwano mohuteng wo wa sonete ke abab, cdcd, efef karolong ya pele ya sonete, e lego tshwantšho (mathata) le gg karolong ya bobedi, e lego tirišo (tharollo ya mathata). Bjale go yo lekolwa mohuta wo wa sonete diretong tša Sepedi. `Kgwenyepe', ya go ngwalwa ke Malatjie, kgoboketšong ya Serudu, ke mohlala.

Phempheng o ntšhitšwe ke eng
Ge o bile o hema bompe bjalo?
O rumotšwe ke ofe gona meetseng
Yo difaka a ruilego motlalo?
Lehwiti re hlagola ya Yomogolo,
Nošetšo ke ya Gagwe fela ka gohle,

Mme se re bone molahlego ka mogolo
Wa tshenyo le tshenyetšo wešo hle.
Ga o name maoto wa gago moya senatla,
Le fole fola tlase la gago lehufa mogolodi,
O bepule bokgopakgadi ka a gago magetla
O natsee gona tlase o re lebetše ka sešolelagodi
Ga o lwe le motho o mmamona'a lesodi
Ga o nyatšwe ke motho o mmatseba'a basodi.

Tlhamego ya sereto se e nyalelana le ya sonete ya Seisimane. Le ge sonete ye e se e arolwe ka ditemanatheto go a bontšha gore e arotšwe ka diripa tše pedi. Methalotheto ye lesomepedi ya mathomo e bopa tshwantšho mola ye mebedi ya mafelelo e bopa tirišo. Maatla le bogale tša Kgwenyepi di tšweletšwa go tshwantšho. Tirišo, e lego yona tharollo ya mathata, e tšweletšwa methalothetong ye mebedi ya mafelelo. E laetša bobe bja go se hlomphe batho ba bangwe.

3.2.3.5 Tirišo

Disonete di a hlalošwa ka ge e le mohuta wo bohlokwa wa theto ya sebjalebja. Ke mohutatheto wo mofsa thetong ya Sepedi. Disonete di tlile le Babodikela. Ka setšo sa Sepedi mohutatheto wo o be o sa hwetšagale. Mathata ao bareti ba Sepedi ba gahlanago le ona ke a tirišo ya dijambuse tše tlhano mothalothehong wo mongwe le wo mongwe. Serudu (1989:69) o hlaloša go re ga go bonolo go humana dijambuse tša go swana le tša Yuropa Sepeding ka gore go na le phapano ya botelele bja mantšu. Go tšwela pele o re Seafrikaanse le Seisimane di na le kgatelelo. Disonete, setlogong sa tšona, di latela patrone ye e rilego ya morumokwano (go ya ka mohuta wa sonete) fela tša Sepedi ga di nape di latela patrone tšeo ka mešegofela, ka ge e se phapantšho ya mohutatheto woo Sepeding. Le ge go le bjalo bareti ba Sepedi ba a iteka tlhamong ya disonete.

3.2.4 Kakaretšo

Go ka akaretšwa ka go re temanatheto ga e na histori fela e bile gona e le elemente ya go se bonale, ya go fetogafetoga ya sebopego sa sereto. Ke karolo ya motheo ya sereto ye e tšweletšwago ka tatelano ya methalotheto ya go beakanywa ka nyalelano. E nepiša sehlopha sa methalotheto seo se bopago kgopolo. Go ka thwe sehlopha seo sa methalotheto se aroganywa le dihlopha tše dingwe ka sekgala sa tekano ya mothalotheho. Thulaganyo ya tamanatheto thetong ya sebjalebja e lemogwa ka palo ya methalotheto, ka go realo ditemanatheto di tšwelela ka dibopego tšeo di fapanego. Ditemanatheto di a hlalošwa lengwalonyakišišong le ka ge e le tše dingwe tša dipharologantšho tša theto ya sebjalebja ya maitekelo.

Ka morumokwano gona go boletšwe go re o ama elemente ya poeletšo ya go swana ya medumo yeo e beakantšwego ka paka yeo e lekanetšego. Medumo yeo e laolago morumokwano e hwetšagala ge e le ka mathomong, gare le ge e le mafelelong ga mothalotheho. Ka go realo go na le morumokwano wa mathomo, wa gare le wa mafelelo. Kgopolo ya theto ya sebjalebja e hlagišitšwe ka botlalo ka go nepiša morumokwano.

Sonete e hlalošitšwe ka go re ke mohutatheto wo o tšwago dingwalong tša Yuropa. Ke sereto sa methalotheto ye lesomenne le morumokwano wo o logagantšwego ka mo o kgonago go tšweletša mohuta wa sonete. Mehuta ye mebedi ya sonete, e lego sonete ya Setareana le ya Seisimane e laeditšwe. Diponagalo tša mehuta yeo ya disonete, tšeo di amago tshwantšho le tirišo di akareditšwe. Sonete e akareditšwe lengwalonyakišišong le ka ge le nepiša theto ya sebjalebja ya maitekelo.

KGAOLO YA BONE

4.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo hlalošwa metara. Ge kgopolo yeo e eya go hlalošwa, go yo latelwa lenaneo le:

- Tlhalošo ya metara
- Melao ya metara
- Kelelothalo
- Mošito
- Poeletšo
- Kakaretšo

4.1.1 Tlhalošo ya metara

Go ya ka Strand le Boland (2001:159) le Perrine (1963:163) metara ke lentšu la Segerika leo le nepišago go lekanyetša. Ba tšwela pele ka go re kgopolo ye e tšwa mokgweng wo o bego o dirišwa wa go re mothalotheo o swanetše go latela patrone ye e itšego go lebeletšwe palo ya dinoko le peakanyo ya kgatelelo ya dinoko mothalotheong woo. Roberts (1986:19) o iša pele ka go re metara ke kelo yeo ka yona go lekanyetšwago mošito wo o tšwelelago mothalotheong wo o itšego wa sereto. Korg (1959:20) o katološa kgopolo ye ka go re metara o lebane le senaganwa, ke go re ke pego ya patrone ya mošito le dinoko tša mantšu tšeo di tšwelelago ge mantšu a beakantšwe ka mokgwa wo o lekaneditšwego methalotheong. Ke ka fao Cuddon (1991:545) a nogo re metara o šupa patrone ya dinoko tša go gatelelwa le go se gatelelwe mo temanathetong.

Groenewald (1993:13) le Mampuru (1991:67) ba bolela gore metara ke thulaganyo ya medumo ya polelo. Go tšwela pele Groenewald (1993:34) o bolela ka dielemente tša polelo tšeo di rulaganywago go bopa metara. Dielemente tšeo ke medumo ya polelo;

segalo sa go laola dinoko, fonimi ya botelele ye e laolago mošito; lentšu, kutu ya lentšu, lefokwana le tše dingwe.

Mojalefa (2001:69) o tšwela pele ka go re metara o ka lemogwa ka mokgwa wa go kwewa ka tsebe, e sego go bonwa ka mahlo. Ge polelo e tlo ngwalwa, sereti se swantšha metara ka mongwalo, ke go re mongwalo o swantšha dithometara. Mojalefa (1995:19) o bolela go re dithometara ke karolometara, mothalotheo, thetomoka le theto. Sethometara se segolo ke theto mola se sennyane e le karolometara. O tšwela pele ka go re ke karolometara, temanatheto le theto fela tšeo e ka bago thetomoka. Mothalotheo, temanatheto le theto di bitšwa dithoboikemo.

4.1.2 Melao ya metara

Groenewald (1993:34) o re dithotheto tše bohlokwahlokwa ke karolometara le mothalotheo, ka gobane sereto se sengwe le se sengwe se swanetše go ba le tšona. O tšwela pele ka go re dielemente tša polelo di rulaganywa go ya ka melawana ye mebedi ya metara. Mojalefa (1995:22) o re melawana yeo e bohlokwahlokwa ka go re e laola metara ebile melawana yeo e fapantšha metara le prosa. Melawana yeo e bitšwa (a) molao wa kgaogano le (b) molao wa kwano. Bjale go yo hlalošwa melawana yeo ya metara.

4.1.2.1 Molawana wa kgaogano

Mathibe (2001:43) o bolela gore molawana wa kgaogano ke molawana wo mogolo wa mathomo wa metara. Mampuru (1991:67) o laetša go re molawana wa kgaogano o hlaloša go re lefoko goba mothalotheo o swanetše go kgaoganywa gore go bonale diripa tše pedi goba go feta fao. Go thwe molawana wo ke wa kgapeletšo, ka gobane o tiiša metara. Mojalefa (2001:70) o gatelela gore molawana wa kgaogano o kgaoganya lefoko goba mothalotheo mo go nago le khutšo. Khutšo yeo ke ya tlhago. Serudu (1989:28) o bolela gore khutšo e ka tšweletšwa ka fegelwana goba gwa se be le fegelwana. Ke ka moo a rego fegelwana e laetša gore mollwane wo e o šupago ga se wa mafelelo ka

gobane lefoko le sa tšwela pele. O tšwela pele ka go re mollwane wo o bohlokwa kudu, ka gobane o ruma karolo e tee, mme wa bontšha gore patrone yeo e dirilwego karolong ya mathomo bjale e tlo boeletšwa. Groenewald (1993:35-36) le Mojalefa (2001:70) ba bitša mollwane wo o dirišwago go kgaoganya lefoko goba mothalotheo ka diripa tše pedi goba go feta gore ke sešura.

4.1.2.2 Sešura

Fraser (1970:13) le Korg (1959:25) ba bolela gore mafokwana, dikafoko le dihlopha tša mantšu polelong di hlola khutšo ya tlhago thetong goba kanegelong. Ke ka fao ge khutšo ya mohuta woo e tšwelela lefelong le lengwe mo gare ga mothalotheo e bitšwago sešura. Mojalefa (1995:23) o oketša ka go re sešura ke mosetwana wa metara ka gobane se bapetša dikarolwana (dikarolometara) tša mothalotheo (mothalagi wa sereto). Grammont (1960:43) yena o re sešura se šomišwa bjalo ka mollwane wa mmakgonthe mo go itšego mothalading wa sereto; mollwane woo o tiile eupša ga o laetše mafelelo a go swana le khutšo. Ka go realo, go ya ka Brown (1966:137) le Serudu (1989:78) moreti ga a bee sešura mo gongwe le mo gongwe.

Serudu (1989:78) o hlaloša gore sešura se swanetše go tšwelela gare ga dikarolo tšeo di swanago. Tshwano seretong e ka akaretša botelele bjoo bo nyakilego go lekana le patrone ya mošito ye e swanago mothalotheoteng (mothalading wa sereto). O tšwela pele ka go re tshwano e ka ba dibopego tšeo di fapanego tša mofolotši le palotekano ya dihloa tša mošito ka mathokong ohle a fegelwana. O ruma ka go re ga se kgapeletšo gore go be bjalo. Ge mothalotheo o sa tšweletše dintlha tšeo tša ka godimo gona, ge o be o bopa sereto ka moka, go be go tlo thwe ga se sereto. Ka gona sešura se bohlokwa thetong. Mojalefa (2001:71) o ruma ka go hlaloša bohlokwa bja sešura ka go re se (a) aroganya dikarolometara, (b) tlemaganya dikarolometara le (c) swaraganya le go aroganya dikarolometara.

Bjale molao wo wa kgaogano o yo hlalošwa ka botlalo. Matsepe seretong sa go bitšwa, 'Moribu' o re:

Legotlo le wetše meetseng/ meetse a nkgahlahakola//

Mothalotheto wo o kgaogana mo go tšwelelago sešura, ke go re o kgaoganywa ke sešura. O ka kgaoganywa ka diripa tše pedi tšeo di bitšwago dikarolometara ka tsela ye:

Legotlo le wetše meetseng: Karolometara ya pele

Meetse a nkgahlahakola: Karolometara ya bobedi

Dikarolo tšeo mothalotheho o arogantšwego ka tšona di a lekana. Ka go realo sešura se lekalekanya dikarolo tša mothalotheho.

Sešura se laetšwa ka leswao (/) leo le laetšago khutšo ye nnyane. Khutšo ye kgolo e laetšwa ka leswao le (/).

4.1.2.3 Molao wa kwano

Mampuru (1991:67) o hlaloša gore molawana wa kwano o bontšha go re ge lefoko le kgaogantšwe, le swanetše go ba diripa tše di kwanago goba di swanago. Mojalefa (1995:23) o tšwetša kgopolo ye pele ka go re diripa tšeo di bitšwa dikarolometara, ge fela molawana woo wa kwano o di kwantšha go rulaganya dielemente tšeo tša polelo, e lego medumo, fonimi ya botelele, lentšu goba kutu ya lentšu le lefokwana. De Groot (1962:321) o re mothalotheho wo mongwe le wo mongwe, go tloga mathomong go fihla mafelelong, o bopilwe ka dipaka tše mmalwa, gantši tše pedi, tša go ba le dinoko tša go lekana.

Mojalefa (2001:73) o bolela gore go tlo hlokomelwa gore methalotheho ye mengwe ga e lekane ka dinoko, ka go realo ga se gore ga e na le metara. Ntle le palo ya dinoko, mothalotheho o hlokomelwa gape ge o na le dihloa tša mošito. Mothalotheho o ka hlokomelwa gape ge o na le poeletšo ka go dikarolometara ka bobedi. Letlakaleng la masomepedišupa o ruma ka go re ge go sekasekwa molao wa kwano go swanetše go

hlokomelwa dinyakwa tše tharo, e lego (a) palo ya dinoko, (b) palo ya dihloa tša mošito le (c) poeletšo. Bjale go yo hlokomelwa tlhalošo yeo go ya ka Mojalefa.

- Palo ya dinoko

Seretong sa `Matshwenyego`, Masola go *Maatla Mpulele* (1983:39) o re:

Gohle go a lliwa/ gohle go a tšhabiwa//

Palo ya dinoko go ya ka dikarolometara e tšweletšwa ka tsela ye

Go-hle-go-a-l-li-wa (Dinoko ke 7)

Go-hle-go-a-tšha-bi-wa (Dinoko ke 7)

Peakanyo ye ya ka godimo e laetša gabotse gore karolometara ye nngwe le ye nngwe e bopša ke dinoko tše šupa. Ka go realo kwano mabapi le palo ya dinoko ke yeo e tiilego.

- Palo ya dihloa tša mošito

Lentsoane, seretong sa `E ya bogadi`, pukung ya *Direto tša mang le mang* (1971:26) o re:

Mala:pa ge a e:me (Dihloa tše 2 tša mošito)

A rwe:le tše kgo:lo (Dihloa tše 2 tša mošito)

Bobedi bja dikarolometara tše di na le dihloa tše pedi tša mošito. Sehloa sa mošito se laetšwa ka leswao le (:) (mohlaleng wa ka godimo) leo le tšwelelago mantšung a go ba le dinoko tša go feta se tee. Mantšu a nokotee ga a na dihloa tša mošito. Go tšwela pele go tlo lemogwa gore sehloa sa mošito se tšweletšwa gare ga senoko sa pele ga sa mafelelo le sa mafelelo.

- Poeletšo

Go tšwa pukung ya *Maatla mpulele* (1983:11), seretong sa 'Lenaba', Masola o re:

Lefase le a hlaba/ lefase le a loma//

Ge go lekodišwa metara wo o tšweleditšwego ka godimo go tlo lemogwa gore go na le poeletšo ya sekafoko 'Lefase le a', go dikarolometara ka bobedi. Poeletšo yeo e tiišetša molao wa kwano.

4.1.2.4 Thumo

Thetong ya Sepedi go swanetše go hlokomelwa melawana ye mebedi ya metara, e lego molawana wa kgaogano le molawana wa kwano. Go tlo lemogwa gore lenaneo la metara la Sepedi ga le nyalelane le la Bodikela. Mathata malebana le metara ke a go re bareti ba bangwe ba Sepedi ba šomiša kelelothalalo ka go fokotša patrone ya metara. Ka go realo metara o a lokologa ka ge mošito e ba wa lebelo.

4.1.3 Kelelothalalo

Lazarus le Smith (1971:105) ba hlaloša gore kelelothalalo thetong ke kelelo ya mothalotheo go tloga maamong a ona go seleta mothalotheetong wo mongwe. Shipley (1943:100) o re kelelothalalo e šupa go fetišwa ga kgopolo seretong go feta mafelelo a mothalotheo go fetela go wo mongwe. Beckons le Ganz (1989:244) ba swantšha kelelothalalo ka go re ke ge mothaladi wa temanatheto o tšwelela ka mothalading wa go latela ntle le dikga. Preminger (1965:67) le ba bangwe ba bona kelelothalalo e le phetšo ya lefoko goba mothaladi, mothalading wo o latelago ntle le go ba le maswaodikga.

Pretorius (1989:17) o re kelelothallo e tšwelela ge kgopolo ya mothalladi wa sereto e se e felele mafelelong a mothallotheto woo, fela e selela ka mothallading wa go latela wa sereto seo. Mampuru (1991:69) o tlaleletša ka go re sebakeng sa gore kgopolo yeo e felelele mothallothetong wa pele yona e tšwela pele go wa bobedi le go iša mohlomongwe go wa boraro. Ka mantšu a mangwe lentšu la mafelelo la mothallotheto ga se mafelelo a lefoko. Serudu (1989:93) o tiišetša dikgopolo tše ka go re kelelothallo e šutiša mollwane wa mothallotheto o tee gore mothallotheto woo o elele ka go wo o latelago. Gape go ka thwe kelelothallo ke tšhutišo ya sešura seo se tlogago se le bohlokwa popegong ya theto. Kelelothallo e dira gore sereto se lokologe melaong ye methata ya popegotheto.

Go tla lekolwa tirišo ya kelelothallo seretong sa `Taelo tša ka` go tšwa pukung ya *Makhura pitšeng* (1987:13) ya Morufane.

1. Di kae taelo tša ka ngwanaka?
2. E kae thuto ya ka yeo ke go filego yona?
3. Tšohle o di lahletše mmung wa lesehla,
4. O di lebetše bjalo ka lekgolwa
5. Le iketše borwa, le hloka le a manyane mathata.

Kelelothallo e bonala mothallothetong wa bone (morago ga lekgolwa). Ke gore kgopolo yeo e bego e swanetše go felelela mothallothetong wa bone, e fetetše go wa bohllano. Lentšu le `lekgolwa` le tšweletšwa e le lentšu la mafelelo la mothallotheto wa bone fela ge mothallotheto woo o balwa go kwagala kgopolo e felela go `borwa` mothallothetong wa go latela. Ka tirišo ya kelelothallo moreti o swantšha go lebala ga ngwana le go lebala ga lekgolwa leo le iketšego borwa. Moreti o rata go gogela šedi ya mmadi mantšung a: `le hloka le a manyane mathata` ka tirišo yeo ya kelelothallo. Ka go realo ngwana le yena o lebetše taelo tša batswadi o itirela boithatelo.

Le ge thetong ya sebjalebjae ya maitekelo kelelothallo e se e dirišwe ka boati fela bareti bao ba e dirišitšego ba atlegile. E theilwe godimo ga mahlo, ke go re go bona. E tšwelela go ngwalweng, ya balwa.

Kelelothalo e hlalošitšwe ka ge e le bohlokwa. Bohlokwa bjoo bo akaretša dintlha tše; Kelelothalo e dirišwa go gatelela tlhalošo ye e rilego seretong, go akgofiša lebelo (tempo) la sereto le go gogela šedi ya mmadi mantšung a a rilego.

4.1.4 Mošito

Ge a hlaloša mošito Perrine (1963:162) o re mošito o nepiša poeletšo ya medumo mo o ka rego ke maphoto a lewatle. O tšwela pele ka go re polelong o lebane le go gatelelwa le go se gatelelwe ga medumo ya tlhago. Polelo e tšweletša mošito wo o itšego ka gore polelo e ama go hlatlolana gare ga dikgatelelo dinokong. Le ge go le bjalo polelo e fapana ka mokgwa wo mošito o tšweletšwago. Ka mabaka a mangwe polelong, mošito ga o nape o tšwelelela ka patrone ye e ka lemogegago. Ka a mangwe mabaka mošito o tšwelelela ka moo e lego gore motho a ka hlogohlega maikutlo a o binela. Mojalefa (1993:147) o tlaleletša kgopolo ye ka go re mošito o bolela go elela ga molodi wa sereto le ge e ka ba kanegelo. Kelelo yeo e laolwa ke segalo sa lentšu le ka fao le ka telefatswago ka gona ge le bitšwa mo mothalothehong ge go retwa goba ge go balwa le ge e le ge go bolelwa.

Heese le Lawton (1983:13) bona ba re mošito ke lentšu leo le šupago kelelo. Lentšu leo le ka hlalošwa bokaone ge go ka thwe ke kgopolo ya go elela yeo e bopilwego ke tšhomišo ya mongwadi ya kgatelelo le lebelo. Yelland (1950:154) o tšwela pele ka go re mošito o hlaloša go elela o ka rego ga košana mo polelong, mo go tšweletšwago ke poeletšo ya dikhutšo le kgatelelo. Ke ka fao Serudu (1989:45) a tlaleletšago ka go re mošito o lebane le go opelega ga polelo. Go ya fase le godimo ga lentšu go tšweletša mošito. Go tšwela pele o re mošito o na le tatelano yeo e sa arogego. Tatelano yeo e fo ba tsela ye nngwe yeo ka yona moreti a ka kgonago go tliša tshwano mo methalothehong ya gagwe.

Mampuru (1991:68) yena o re mošito o laolwa ke tekatekano. Dipatrone tša mošito di tšweletšwa ke dilo tša go swana le kgatelelo, nako, botelele le segalo. Dinyakwa tša mošito ga di tšwelele malemeng ka moka Maleme a go swana le Sepedi a šomiša botelele le segalo. Ntuli (1984:221) o bolela gore botelele ga bo tšwelele mantšung ka moka. Mantšu a nokotee ga a na botelele. Go mantšu ao a nago le botelele, a bo tšweletša mo senokong sa go latela sa mafelelo sa lentšu.

Peck le Coyle (1984:49) ba hlaloša bohlokwa bja mošito ka go re o kwantšha le go gatelela dikgopolo, gape o thekga tlhalošo ya mothalotheo. Serudu (1989:84) o re mošito o laola lebelo la mothalotheo le go tliša tshwano mothalotheong.

Bjale go ya go lekolwa ka fao Maduane (1995:48) a rulagantšego botelele go tšweletša patrone ya dihloa tša mošito seretong se ‘Mme, mme o tšwa kae?’ go tšwa kgoboketšong ya *Manthaladi*. Leswao la go swaya botelele ke (:).

1. Mme, mme o tšwa kae?
M:me, m:me o tšwa ka:e? 3
2. Ke tšwa Bopedi ngwanaka!
Ke tšwa Bope:di ngwana:ka! 2
3. Mme, mme o ya kae?
M:me, m:me o ya ka:e? 3
4. Bešo re bina pula!
Be: šo re bi:na pu:la! 3
5. Mme, mme o tšwa kae?
M:me, m:me o tšwa ka:e? 3
6. Ke tšwa Bopedi ngwanaka!
Ke tšwa Bope:di ngwana:ka! 2
7. O tla re tlela le eng?
O tla re tle:la le e:ng? 2
8. Ke tla le tlela maraka!
Ke tla le tle:la mara:ka! 2

9. O tla re tlela maraka?
O tla re tle:la mara:ka? 2
10. Ke tla le tlela magapu.
Ke tla le tle:la maga:pu. 2
11. Mme, mme o tšwa kae?
M:me, m:me o tšwa ka:e? 3
12. Ke re ke tšwa Bopedi ngwanaka.
Ke re ke tšwa Bope:di ngwana:ka 2
13. Bopedi pula tša na,
Bope:dip u:la tša na, 2
14. Ra nwa ntshwe ra khora!
Ra nwa n:tshwe ra ko:ra! 2

Go na le dipatrone tša mošito tše di rilego tšeo di bopago sereto sa ka godimo. Ge go lebelelwa methalotheto ye, 1, 3, 4, 5 le 11 e bonagala e kwana ka dihloa tše tharo tša mošito. Ka lehlakoreng le lengwe mothalotheho wa 2, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13 le 14 e tšweletša patrone ya dihloa tša mošito tše pedi tše pedi.

Go tlo lemogwa gore sereto se se ipopile ka dikarolo tše pedi tša dihloa tša mošito go tšweletša morethetho wa polelo ye ya moreti (metara).

Ge go swaiwa segalo go dirišwa leswao la (˘) segalofase le la (˘) segalogodimo. Go ka swaiwa gape ka (G) godimo goba (F) fase. Segalo se kwagatšwa dinokong ka moka tša mantšu. Bjale go ya go lekolwa ka fao Maduane (1995:48) a rulagantšego segalo sa sereto sa ‘Mme, mme o tšwa kae?’

1. M´mé, m´mé ó tšwá káè?
G G G G G GF
2. Kè tšwá Bòpédí ngwánákà!
F G F G G G G F
3. M´mé, m´mé ó yá káè?
G G G G G GF

4. Běšó ré bíná púlà!

G G G G G G G

5. M´mé, m´mé ó tšwá kàè?

G G G G G G GF

6. Kè tšwá Bòpédí ngwánákà!

F G F G G G GF

7. Ò tlá ré tlélá lé éng?

F G G G G G F

8. Kè tlá lé tlélá márákà!

F G G G G G G F

9. Ò tlá ré tlélá márákà?

F G G G G G G F

10. Kè tlá lé tlélá mágápù.

F G G G G G G F

11. M´mé, m´mé ó tšwá kàè?

G G G G G G GF

12. Kè rè kè tšwá Bòpédí ngwánákà.

F F F G F G G G G F

13. Bòpédí púlá tšá nà,

F G G G G G F

14. Rà nwá ntshwé rá khórà!

F G G G G GF

Bjale go hlokomelwa patrone ya mošito wa sereto se sa ka godimo. Methaladi 1,3,5, le 11 e tšweletša patrone ya mošito ya go swana ka gobane e a ipoeletša. Patrone ye nngwe ya go swana e bonala mothalotheong wa 2 le wa 6. Methaladi 7, 8, 9 le 10 ga e swane fela e na le mošito wa go swana. Mothalotheo wa 4, wa 13 le wa 14, e ikgethile ka go re wo mongwe le wo mongwe wa yona o tšweletša patrone ya moswananoši.

Ge go lekolwa morumokwano wa mošito wa sereto se o a kwana ka gobane methaladi ka moka e felela ka segalo sa godimo le sa fase. Mošito wa mathomo wa methalotheo ye 1,3, 4, 5, le 11 o tšea segalo sa godimo. Methalotheo 2, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13 le 14 e thoma ka mošito wa segala sa fase.

Methalotheto e ka tšweletša mošito ka go kwana ka digalo tša gare. Ge go šetšwa methalotheto 1, 3, 5 le 11 go tlo lemogwa gore e tšweletša digalo tša godimo tše tshela mo gare ga mothalotheho. Methalotheto 2 le 6 yona e kwana ka digalo tša godimo tše tlhano le sa fase se tee. Methaladi 7, 8, 9, le 10 e tšweletša mošito wa digalo tša godimo tše tlhano. Ge e le mothalotheho wa lesomenne wona o ikgethile ka digalo tša godimo tše nne le sa fase se tee. Kwano ye e tšweletša morethetho wo o rilego wa mošito.

Go ka akaretšwa ka go re sereto se se na le dikarolo tše pedi tša dipatrone tša mošito, e lego dipatrone tša mošito tše tharo tšeo e sego di tie. Dipatrone tša mošito tša go tielela di akaretšwa ka methalotheto 1, 3, 5 le 11 (patrone ya pele) le methalotheto 2 le 6 (patrone ya bobedi). Patrone ya boraro e hlamilwe ke methaladi 7, 8, 9 le 10. Karolo ya bobedi ya dipatrone tša mošito e bopša ke mothalotheho wa 4, wa 13 le wa 14. Mothalotheto wo mongwe le wo mongwe, wa yeo e sa tšwago go tšweletšwa, o bopa patrone ya mošito.

4.1.5 Poeletšo

Yelland le ba bangwe (1950:154) ba bolela gore poeletšo e hlaloša go boeletšwa ga mantšu le dikafoko thetong goba kanegelong. Shipley (1972:338) o oketša ka go re poeletšo e lebane le go boeletšwa ga kelelo ya mošito goba karolo yeo e ipoeletšago ya temanatheto.

Cuddon (1977:787) o tšweletša ponagalo ye nngwe ya poeletšo ka go re ke setlabele se bohlokwa sa go tlemaganya dikgopolo goba mothaladi. Leech (1969:76) o tšwela pele ka go hlaloša gore poeletšo e lemogwa go ya ka maemo a lentšu mothalothehong. Ka go realo e tšweletša maatlakgogedi, ka go tanya šedi ya mmadi. Go realo ke go re theto e itshamile godimo ga poeletšo gomme poeletšo e kgatha tema ye bohlokwa tlhamegong ya sereto.

Ye nngwe ya pharologantšho ye bohlokwa e lemogwa ke Kgobe (1989:59) ka gore o re go na le mehuta ya go fapana ya poeletšo. Pierce le Pierce (1973:55) ba tlaleletša ka go re

mo go poeletšo go na le dihlopha tša medumo yeo e boeletšwago. Go ka akaretšwa ka go re poeletšo e lebane le ditlhalošo tša medumo, dikarolo tša mantšu, mantšu, dikafoko le mafoko. Bjale go yo hlokomelwa mehuta ya go fapafapana ya poeletšo.

4.1.5.1 Poeletšatumammogo

Kong (1959:30) le de Villiers (2006:126) ba hlaloša gore poeletšatumammogo ke mokgwa wo o tlwaelegilego wa go boeletša modumo wa tumammogo mathomong a mantšu (goba dinoko) ao a tšwelelago ka tatelano mothalotheong. Livingstone (1993:42) o iša taba yeo pele ka go re poeletšo e lebane le go boeletšwa ga ditlhaka tša ditumammogo. Ka go realo ditumammogo di na le mekgwa ye mebedi ya go boeletšwa. Pierce le Pierce (1973:55) ba tiiša taba yeo ka go bolela gore poeletšo ya ditlhaka tša ditumammogo e nepiša go boeletšwa ga tlhaka ya tumammogo mantšung ao a fapanago a mabedi goba go feta. O tšwela pele go hlatholla gore poeletšo ya ditlhaka tša tumammogo ga e gatelele fela ditlhaka tša go thoma mantšu goba dinoko, eupša e lebane gape le dikarolontšu tše dingwe.

Go yo lekolwa mohuta wo wa poeletšo mo seretong sa go bitšwa 'Re lotšha Maaparankwe' sa go tšwa kgoboketšong ya *Mokgoši wa Moditi* (1989: 14). Seretong se go tlo tsopolwa temanatheto ya pele fela.

1. Re a lotšha Maaparankwe,
2. Re pšhapšha diatla tša re fologa ka magetla,
3. Re lotšha lena hle dikokotla tša magetla,
4. Gatang ka boya hle ditsokotla,
5. Bogoši ke bja bolena le bo filwe ke badimo
6. Batho ba boModiti wa legodimo.

Go tšwa temanathetong ye go yo tsopolwa mothalotheo wa 5 fela go bontšha mohuta wo wa poeletšo:

5. Bogoši ke bja bolena le bofilwe ke badimo

Palo ya ditumammogo mothalothetong woo e tlo hlokomedišišwa gabotse ka go diriša seswantšho se:

Ditumammogo	Palo
b	4
g	1
š	1
k	2
bj	1
l	2
n	1
f	1
lw	1
d	1
m	1

Ge go šetšwa seswantšho se go tlo lemogwa gore ditumammogo tše di latelago g, š, bj, n, f, lw, d le m di tšwelela gatee mothalothetong. Ka lehlakoreng le lengwe ditumammogo k le l di hlagišwa gabedi mothalothetong wo mola b e boeeditšwe gane. Taba yeo e bolela gore go boeletšwa ga b go bohlokwa ka gobane modumo woo o lebane le tumišo ya magoši, e lego maaparankwe. Go ka thwe modumo woo wa b o lebane le molaetša wa temanatheto ye goba sereto ka moka. Ke ka fao moreti a boeeditšego modumo wo go feta medumo ye mengwe mothalading wo. Go ka gatelelwa gore ka tirišo ya b moreti o gatelela gore mothaladi wo ke wona o rwelego molaetša wa sereto se.

4.1.5.2 Poeletšatumanoši

Abrams (1981:7) le Motsa (2006:127) ba hlaloša gore poeletšatumanoši ke poeletšo ya ditumanoši tša go swana mantšung a mabedi goba go feta, ao a batamelanago goba a

latelanago mothalotheong, go sa boeletšwe ditumammogo tšeo di swanago. Houghton-Hawksley le Eaton (2006:212) ba oketša ka go re mohuta wo wa poeletšo o ka selela le go mothalotheo wa go latela. Bourdette le Cohen (1983:219) ba tšwela pele ka go re poeletšatumanoši ke tshwano ya ditumanoši ntle le thekgo ya ditumammogo tšeo di bopago morumokwano. Ke ka fao Maibelo le ba bangwe (1994:7) ba beago taba ye nyanyeng ka go re poeletšatumanoši ke mokgwa wa go bušetša tumanoši ye e itšego kgafetšakgafetša gomme molodi wa yona wa nape wa ba motsefiša wa mabonwa tsebeng ya motheeletši goba lelemeng la mmadi.

Poeletšatumanoši e yo lekolwa mo seretong se se latelago, sa go bitšwa 'Nkwe hle', sa go tšwa kgoboketšong ya *Reta o reteletša* (2000: 72) ya go ngwalwa ke Maduane.

1. Ke neng mola ke remelwa?
2. Ke neng mola ke phekolwa?
3. Difata ke tšwele tše kae?
4. Motho ke tlou o ja mere.

Temanathetong ye gona go tlo tsopolwa mothalotheo wa pele go kgonthišiša ponagalo ya mohuta wo wa poeletšo.

1. Ke neng mola ke remelwa

Mo le gona mohuta wo wa poeletšo o yo hlagišwa ka seswantšho se se latelago:

Ditumanoši	Palo
e	5
o	1
a	2

Tumanoši e e boeletšwa go feta o le a. Go tlo lemogwa gore tumanoši ya e e bohlokwa go feta tšeo tše pedi ka gobane e gatelelwa go di feta ka tsela ya go boeletšwa. Bohlokwa

bjoo bo lebane le tlabego/kgakanego ya moreti yeo e godišago kgwabo moyeng wa gagwe.

4.1.5.3 Poeletšathomi

Pretorius (1989:19) o hlaloša poeletšathomi ka go re ke mantšu goba dikarolo tša mantšu le ge e le dikafoko tša methaladi yeo e hlatlamanago, tšeo di boeletšwago mathomong a mothalotheo. Manala le ba bangwe (2005:3) bona ba bolela gore poeletšathomi ke poeletšo ya tirišo ya lentšu goba tumanoši e tee mathomong a methaladi yeo e latelanago seretong. Mohlala wa poeletšathomi o tla hwanyollwa go tšwa seretong sa `Ngwana' go tšwa pukuthetong ya *Ihlo la moreti* (1981:9). Go tla tsopolwa temanatheto ya bobedi fela.

1. O seetša sa bophelo,
2. Wa hlokega tšohle di a fifala,
3. Wa hlokega lethabo le tshepo di a tima,
4. Wa hlokega manyami le lehufa di a buša,
5. Kgonono ya tšea sefoka.

Methalotheo ya 2, 3, le 4 e tla tsopolwa go tiišetša tlhaloso ya mohuta wo wa poeletšo.

2. **Wa hlokega** tšohle di a fifala,
 3. **Wa hlokega** lethabo le tshepo di a tima,
 4. **Wa hlokega** manyami le lehufa di a buša,
- (Go swiswadišše mosekaseki)

Go ya ka fao go swiswadiššego ka godimo seretong go tlo lemogwa gore go na le sekafoko seo se boeletšwago mathomong a methaladi yeo e ukangwego. Sekafoko seo ke 'Wa hlokega...' Bohlokwa bja poeletšo ya sekafoko seo ke go gatelela le go tšwetša pele kgopolo ya go re ngwana ke seetša sa bophelo ka lapeng. Taba yeo e gatelela gore go se be gona ga ngwana gantši go hlola mathata, bophelong bja banyalani.

4.1.5.4 Poeletšagare

Manala (2005: 4) o bolela gape gore poeletšagare e lebane le go boeletšwa ga lentšu mo gare ga mothalotheo. Moloti le Legodi (1995:13) ba bea taba ye nyanyeng ka go re poeletšagare e lemogega ka go boeletšwa ga kutu ya lentšu goba sekafoko gare ga mothalotheo. Godimo ga moo karolo yeo e boeletšwago e ka tšweletšwa gape mo gare methalading yeo e hlatlamanago.

Sereto sa 'Tonki' go tšwa kgoboketšong ya *Makhura Pitšeng* (1986:22) se tla dirišwa bjalo ka mohlala. Mo gona go tla tsopolwa temanatheto ya bohloko, fela:

1. Ntlogeleng le se ke la nkgegea,
2. Le se ntire mošemane wa go diša dipudi,
3. La keta ka nna diketo,
4. Ka ge le nna le sa nthuše ka selo.

Mo temanathetong ye, mahlo a tla lahlelwa mothalotheoteng wa bararo le wa bone.

3. La keta ka **nna** diketo,
4. Ka ge le **nna** le sa nthuše ka selo.

(Go swiswadiše mosekaseki)

Ge go hlokomelwa lentšu le **nna** methalotheng yeo go tlo lemogwa gore le tšwelela mo gare ga methaladi yeo ye mebedi. Ge moreti a reta ka sebopego seo, gona go tlo bolelwa ka poeletšagare ka gobane mohuta woo wa poeletšo o tšwelela gare ga methalotheo. Ka go realo lentšu leo le boeletšwago e ba le bohloko temanathetong. Se bohloko seo moreti a ratago go se tšweletša ka mohuta wo wa poeletšo ke boipelaetšo bja tonki bathong ka ge e sotlwa ka mešegofela etšwe e sa thušwe ka selo. Ka go realo go ka thwe ka poeletšo ye, moreti o gatelela kgwabo.

4.1.5.5 Poeletšafelelo

Leech (1969:81) o re poeletšafelelo e lebane le poeletšathomi. Ke go re ge ponagalo ya poeletšathomi e le mathomong a methalotheto, ponagalo ya poeletšafelelo e mafelelong a methalotheto. Tšhauke (1996:79) o tšwela pele ka go re poeletšafelelo e nepiša ge dikutu tša mantšu, mantšu goba dikafoko tšeo di swanago, di tšwelela mafelelong a methalotheto yeo e šalanego morago. Poeletšafelelo e ka humanwa methalading ka moka ya temanatheto, go ye mengwe ya methaladi temanathetong, goba go ditemanathetong tše dingwe tša sereto le ge e ka ba seretong ka moka. Mohlala o tšwa seretong sa `Kgakana tena' seo se katsotšwego kgoboketšong ya *Phulano ya bohlale* (1991:17):

1. O kgogonokana ya otopedi ke a tseba,
2. O kgwajana ya go swara kgole ke a tseba,
3. Kgole ya gago ga e kgole e kgauswi kudu;
4. Kgole ya gago e swara tshogana yohle,
5. Fela o a tlaba ka go ba gana o ba swere.

Go tla šetšwa methalotheto ya 1 le 2:

1. O kgogonokana ya otopedi **ke a tseba**,
2. O kgwajana ya go swara kgole **ke a tseba**,

(Go swiswadišwe mosekaseki)

Go ka thwe dikafoko tšeo di swiswadišwego methalading ya ka godimo ke sekafoko se tee seo moreti a se šomišitšego ka go se boeletša. Sekafoko seo se šomile mafelelong a methalotheto yeo, ke ka fao go bolelwago ka poeletšafelelo. Seo moreti a se bunago ka tirišo ya poeletšo ye ke go gatelela kgopolo ya seo `Kgakana' ye e lego sona, e lego maanomabe a go gwaletša masogana le a boradia.

4.1.5.6 Poeletšatswako

Mohlala (1996:32) o bolela gore poeletšatswako ke mohuta wa poeletšo wo go wona lentšu leo le boeletšwago le sa gapeletšegogo go bewa lefelong le itšego methalading ya temanatheto. Moloti le Legodi (1995:14) ba tiišetša kgopolo ye ka go re go poeletšatswako lentšu le ka ngwalwa mafelelong a motholadi gomme la boeletšwa gare mothalading wa go latela. Mohlala wa poeletšatswako o tšwa seretong sa `Majelathoko a la ngele', go tšwa kgoboketšong ya *Mošito wa theto* (2004:53). Temanatheto ya bone e retwa ka go re:

1. Madi mmeleng ya lena a bela,
2. A bela go bela ona a polao
3. La fetoga dibata tše šoro go se sethokgwa,
4. Diširošabophelo ya ba kotse ya lena,
5. Bopelompe ke lena itšhatšhareleng!

Methalotheto ya 4 le 5 e tla lekodišišwa go utolla mohuta wo wa poeletšo.

4. Diširošabophelo ya ba kotse ya **lena**,
5. Bopelompe ke **lena** itšhatšhareleng!
(Go swiswadiše mosekaseki)

Lena e boeletšwa mo gore ga motholadi wa 5. Ka gobane poeletšo ya lentšu leo, lena, e bonala mo gare ga motholadi wa 5, gona mohuta wo wa poeletšo o bitšwa poeletšatswako. Ka go realo mafelo ao **lena** e tšwelelago go wona, ke mafelelong le gare. Ke go re go tswakilwe. Ka mohuta wo wa poeletšo sereti se utolla khuduego ya bošoro.

4.1.5.7 Kgokanyi

Schapera (1965:19) o bolela gore kgokanyi ke lentšu, sekafoko goba kgopolo yeo e tšwelelago karolong ya bobedi ya mothalotheo gomme ya boeletšwa karolong ya pele mothalotheong wo o latelago. Taba ye e tlatšwa ke Serudu (1989:28) ka go re ke tsela ya go tswalanya methalotheo mo seretong. Moloti le Legodi (1995:26) ba re dikutu tša mantšu, mantšu le dikafoko di ka rulaganywa ka dipatrone tše dingwe tšeo di ka tšweletšwago mafelong a go fapafapana. Ke ka fao ba bolelago ka (a) kgokanyi ya go la ngele, (b) kgokanyi ya go la go ja le (c) kgokanyiputlanyi. Go yo hlokomelwa mehuta yeo ya kgokanyi go ya ka fao e hlalošwago ke Moloti le Legodi, ka gona. Bjale go yo hlalošwa dikgopolo tšeo ka go latelelana ga tšona.

- **Kgokaganyi ya go la ngele.**

Manala le ba bangwe (2005:6) ba hlaloša gore kgokaganyi ya go la ngele ke setlabeletheo seo go sona lentšu leo le tšwelelago mafelelong a mothala le boeletšwago mathomong a mothalotheo wo o latelago. Motsa (2006:112) o tlaleletša ka go re kgokanyi ya go la ngele ke mohuta wa poeletšo woo go wona mantšu ao a boeletšwago a ka tlemaganywago ka mothalo go tloga letsogong la go ja go ya go la ngele. Mohlala o tšwa go Morufane, kgoboketšong ya *Makhura Pitšeng* (1986:24), seretong sa 'Tladi'.

1. Mola kgauswi ga Mmamabolo,
2. E khupeditše kgoši ka letlalo -
3. Letlalo la mmu bohwa bjago
4. Mmu wo moso bokaMosotho.

Methalotheo 2 le 3 e tla fiwa šedi tlhalošong ya mohuta wo wa kgokaganyi, ya go la ngele:

2. E khupeditše kgoši ka **letlalo** -

3. **Letlalo** la mmu bohwa bjago

(Go swiswadiše mosekaseki)

Mo go tlo hlokomelwa boemo bja lentšu le **letlalo** methalothetong ye ye mebedi. Mothalading wa pele, **letlalo** le tšwelela mafelelong a mothaladi, mola le bonagala gape mathomong a mothalotheto wa bobedi ka letsogong la ngele. Ka go diriša mohuta wo wa thekniki sereti se tlemaganya dikgopolo tše pedi tše di bopago temanatheto ye e lego (a) bošoro bja tladi le (b) lehu la go hlotwa ke tladi.

- **Kgokanyi ya go la go ja**

Moloti le Legodi (1995:15) ba re kgokanyi ya go la go ja ke mohuta wa poeletšo woo go wona mantšu goba dikutu tša mantšu tseo di lego mathomong a mothaladi wa mathomo, di bewago mafelelong a mothalotheto wa bobedi. Moloto (2005:125) o tšwela pele ka go re mo go mohuta wo wa kgokaganyi gona go boeletšwa lentšu ka letsogong la go ja. Ke ka fao go boletwago ka kgokanyi ya go la go ja.

Mohlala wa mohuta wo wa kgokanyi o tšwa seretong sa 'Otlala le wena', go tšwa pukuthetong ya *Lesiba la bokgomo* (1982:2) ya go ngwalwa ke Tseke. Temanatheto ya bobedi e re:

1. O otlilwe ke mang a go otlela kae?
2. O otlilwe kae o eya kae neng bjang?
3. Mo gohle o ilego le mo o tšwago o otlilwe
4. Ka thupa leleme le wona molao gohlelegohle
5. Ka gona leboga ge tše di dirilwe gohle.

Go yo tsinkelwa mothalotheto wa 3 le wa 4 go tšweletša mohuta wo wa poeletšo:

3. Mo **gohle** o ilego le mo o tšwago o otlilwe

4. Ka thupa leleme le wona molao **gohlegohle**
(Go swiswadišwe mosekaseki)

Le ge gohle e dirišitšwe bjalo ka leinagokwa, malebana le poeletšo e šomišitšwe bokapoeletšo ya go la go ja. Ka go realo go ka thwe ka gobane maemo a gohle a tšweleditšwe ka lebogong la go ja, gona moreti o dirišitše thekniki ya kgokaganyi (ya go la ga ja). Bohlokwa bja thekniki ye ke go kgokaganya mothaladi wa 3 le wa 4.

- **Kgokaganyiputlanyi**

Leech (1965:82) o hlaloša kgokanyiputlanyi ka go re ke poeletšo ya direrwa ka sa morago. Ntuli (1984:195) o otlolla kgopolo yeo ka go re kgokaganyiputlami ke mohuta wa poeletšo woo go wona mantšu ao a boeletšwago a tšwelelago ka go putlana go tloga letsogong le lengwe go ya go le lengwe ka go šielana. Ka tsela yeo ke motswako wa kgokaganyi ya go la ngele le kgokanyi ya go la go ja.

Seretong sa 'Letšatši la Maafrika-Borwa' go tšwa pukung ya *Manthaladi* (1995:28) Maduane o reta ka go re:

1. Mašego a dikela a hlaba;
2. A dikela a hlaba mašego;
3. Masegare a hlaba a dikela
4. Lehono dikgwedi ke tše lesomeseswai,
5. E a kgatlampana ya ga Mandela le De Klerk,
6. Ba mokwanomong boMeyer le Ramaphosa,
7. Le ge go Freedom Alliance e le morotoga,
8. A o pharege hle le bona ba bone,
9. Ba bone bokaMaafrika-Borwa ohle.

Bjale go tla lekodišišwa mothaladi wa 1 le wa 2:

1. **Mašego a dikela a hlaba;**
2. **A dikela a hlaba mašego;**

Lentšu le **mašego** le thoma mothalotheo wa pele gomme la ruma wa bobedi. Ka lehlakoreng le lengwe sekafoko **a dikela a hlaba** se ruma mothalotheo wa pele gomme sa thoma mothala di wa bobedi. Poeletšo yeo e tšweletšwa ka go putlana. Ke ka moo go bolelwago ka kgokanyiputlanyi. Methaladi ya 1 le 2 e golaganywa ka go gatelelwa ka tsela ya poeletšaputlanyi.

4.1.5.8 Tlhabeledi

Spurr (1997:294) o ntšha sa mafahleng ka go re tlhabeledi ke poeletšo ya lentšu goba mothala di mafelelong a ditemanatheto. Wheeler (1966:258) le Strauss (1993:192) ba tšwetša kgopolo ye pele ka go re tlhabeledi e nepiša poeletšo ya dikafoko le ge e ka ba methalotheo ya go feta o tee yeo e bonagalago mafelong ao a sa fetogafetogego seretong le ge e le košeng. Mohuta wo wa poeletšo o tšwelela gantši mafelelong a ditemana le ge go fela go eba le dikarogo tša go swana le go boeletšwa ga methaladi ya gare e sego yeo ya mafelelo fela.

Beyer, go tšwa go *Difela tša Kereke* (1960:15), o rulagantše sefela 15 ka tsela ye:

1. A re thabeleng, a re thabeleng
2. Kriste e a re tswaletšweng.
3. Re be re hwile; Kriste o tlile.
4. Thabo, thabo e be boKristeng.

Mothaladi wa 1 o balega ka tsela ye:

1 A re thabeleng, a re thabeleng

Karolo ya pele ya mothlaladi wa pele e ipoeletša karolong ya bobedi ya wona mothalotheho woo. Ka go boeletša sekafoka sa a re thabeleng go gatelela lethabo le lebanego le go tswalwa ga Mopholosi.

Go ka akaretšwa ka go re ge go bolelwa ka poeletšo go tla be go nepišwa go boeletšwa ga medumo, dikarolo tša mantšu, mantšu, dikafoko, methalotheho le ge e ka ba ditemanatheto seretong. Lengwalonyakišišo le le lemogile gore go na le mehuta ya go fapana ya poeletšo yeo e akaretšago; (a) poeletšatumammogo, (b) poeletšatumanoši, (c) poeletšathomi, (d) poeletšagare, (e) poeletšafelelo, (f) poeletšatswako, (g) kgokanyi le (h) tlhabeledi. Go lemogilwe gape gore mohuta wo mongwe le wo mongwe o na le modiro wa wona. Bohlokwa bja poeletšo bo akaretša (a) go tšweletša molotšana le mošito le, gagolo, go gatelela molaetša wa moreti. Ka ge mantšu ao a boeletšwago a na le maatlakgogedi, a tanya šedi ya mmadi gomme a hlohleletša go bala ka tlhologelo. Go iša pele poeletšo e gatelela dikgopolo le go farologantšha ditlhalošo tša mantšu a bohlokwa. Poeletšo yeo e dirišitšwego ka nepagalo e fa sereto patrone goba sebopego se se itšego. Ka go realo e kgabiša sereto. Ka tsela yeo poeletšo ke setlabele se bohlokwa seo se dirišwago ke bareti ba dereto tša sebjalebjae tša maitekelo tša Sepedi go tšweletša molaetša wo o rilego.

4.1.6 Kakaretšo

Go ka akaretšwa ka go re metara ke thulaganyo ya medumo ya polelo. Dielemente tša polelo tšeo di rulaganywago go bopa metara di akaretša, medumo ya polelo, segalo sa go laola dinoko, fonimi ya botelele yeo e laolago mošito, lentšu, kutu ya lentšu, lefokwana le tše dingwe. Dielemente tše di rulaganywa go ya ka molawana wa kgaogano le molawana wa kwano, e lego yona melawana ye bohlokwa ya metara. Metara o bohlokwa thetong ka gobane o lekanyetša patrone ya mošito le palo ya dinoko ka go rulaganya medumo ya polelo ka mokgwa wo o rilego mo mothalothehong.

Kelelothalo e hlalošitšwe ka go re ke go fetišwa ga kgopolo seretong, go feta mafelelo a mothalotheho go fetela mothalading wo mongwe. Ka mantšu a mangwe lentšu la mafelelo

la mothatheto ga se mafelelo a mothalagi woo. Bohlokwa bja kelelothallo bo ka akaretšwa ka go re, (a) e akgofiša lebelo (tempo) la sereto, ya lokolla sereto melaong ye methata ya popegotheto, (b) e gogela šedi ya mmadi mantšung a itšego mothalotheong wa go latela, (c) e thuša go fetišetša le go feleletša kgopolo yeo e šitilwego go fela mothalotheong wa go latela.

Go boletšwe gore mošito o nepiša go elela ga molodi wa sereto le ge e ka ba kanegelo. Kelelo yeo e laolwa ke segalo sa lentšu le ka fao le ka telefatšwago ka gona ge le bitšwa mo mothalotheong ge go retwa goba ge go balwa le ge e le ge go bolelwa. Leleme la Sepedi le diriša botelele le segalo go tšweletša patrone ya mošito. Mošito o bohlokwa ka gore o kwantšha le go gatelela dikgopolo, wa ba wa thekga tlhalošo ya mothalotheo. Ka ge o tšweletšwa ka go elela ga molotšana theong, mošito o natefiša sereto. Go tšwela pele mošito o laola lebelo wa ba wa tliša tshwano mothalotheong.

Ge go ahlaahlwa poeletšo go tšweletše le kgopolo ya go re poeletšo e akaretša go boeletšwa ga medumo, mantšu, dikafoko, methalagi le ditemanatheto seretong. Mehuta ya poeletšo e lego, (a) poeletšotumammogo, (b) poeletšatumanoši, (c) poeletšathomi, (d) poeletšagare, (e) poeletšafelelo, (f) poeletšatswako, (g) kgokanyi le (h) tlhabeledi e hlalošitšwe. Go kgokanyi go hlalošitšwe (a) kgokanyi ya go la ngele, (b) kgokanyi ya go la go la go ja le (c) kgokanyiputlanyi.

Bohlokwa bja poeletšo bo akaraditšwe ka go re poeletšo e: (a) natefiša sereto ka go tšweletša molotšana le mošito wo o rilego, (b) tsoša le go godiša khuduego ye e rilego kgopolong ya mmadi, (c) tanya šedi ya mmadi ya hlohletša go bala ka tlhologelo, (d) gatelela dikgopolo le go farologantšha ditlhalošo tša mantšu a bohlokwa, (e) fa sereto patrone goba sebopego se itšego, e kgabiša sereto, gomme ya ruma ka (f) go thuša go tšweletša molaetša wa sereto.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 THUMO

5.2 MATSENO

Kgaolo ye e nepiša go akaretša dikgopolo tša dikgaolo tše nne tša lengwalonyakišišo le.

5.2.1 Kgaolo ya pele

Mo kgaolong ya pele go hlokomedišitšwe bohlokwa bja paka ya go tloga ka 1971 go fihla go 1991 go lebeletšwe theto ya sebjalebja ya maitekelo ya Sepedi. Nyakišišo e lemogile gore ke ka yona paka yeo go gatišitšwego dipukutheto tša mathomo tša mohutatheto woo tša go ngwalwa ke bareti ba direto tša maitekelo tša Sepedi.

Go ya ka maikemišetšo, boahlamo bja nyakišišo ye bo nepišitše diphapantšho tša theto ya sebjalebja ya maitekelo ya direto tša bareti ba se kae. Direto tše di bohlokwa ka ge di rulagantšwe ka bokgoni ge go hlokometšwe (a) diteng (b) Sebopego (c) ditemanatheto le (d) morumokwano.

Mekgwa ye mebedi ya nyakišišo, e lego mokgwa wa go hlaloša le wa go hlatholla e kgethilwe ke nyakišišo ye, ka gobane ke yona yeo e nepišago sererwa sa nyakišišo ye. Go boletšwe gore go hlaloša le go hlatholla ga se mahlalosetšagotee eupša ke dikgopolo tše pedi tše di fapanego.

Go tšwela pele go hlalošitšwe dipharologantšho tša go fapana tša go hlaloša le go hlatholla. Kgatla (2000:17) le Serudu (1989:25) ba rumile dikgopolo tša borateori mabapi le go hlaloša, ka go re go hlaloša ke go fa polelo yeo e tseneletšego ka selo, gwa utollwa dipharologantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se le nyanyeng. Kgopolo ya go

hlatholla e rumilwe ke Phala (1999:6) ka go re go hlatholla go nepiša mešomo ya dipharologantšho tša seo se hlalošwago.

Naratholotši e tsitsinketšwe ka la go re e hlaloša sebopego sa sengwalo ge se na le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Letlalo la diteng le hlalošitšwe ka gore le nepiša ditaba tšeo di lego gona pele ga ge sengwalo se ka ngwalwa. Go gateletšwe sererwa ka go re diteng di kwešišega ka lebaka la sererwa. Bohlokwa bja sererwa bo akareditšwe ka go re se kgokagantšha le go laola ditiragalo le tikologo.

Letlalo la thulaganyo le akareditšwe ka go re ke peakanyo ya ditaba tšeo mongwadi a di humanego letlalong la diteng ka tatelano ya maleba gomme mongwadi a di rulaganya. Peakanyo yeo ya ditaba e laolwa ke moko wa ditaba. Moko wa ditaba o hlalošitšwe e le kgopolokgolo yeo mongwadi a ratago go e fetišetša go mmadi wa gagwe. Ka go realo moko wa ditaba o bohlokwa ka ge o tšweletša tebanyo ya mongwadi.

Ka letlalo la mongwalelo go boletšwe go re ke mokgwa woo mongwadi a tšweletšago dikgopolo tša gagwe ka gona. Mongwadi o dira bjalo ka go kgetha mantšu le go beakanya ka mafoko ao a tanyago mmadi. Ke go re o a rulaganya go hlohla maatlakgogedi le gore a be le mosito. Mongwalelo o tswalantšhwa le maikutlo a mongwadi ka gobane mongwalelo o bonagatšwa ke khuduego. Ka go realo mongwalelo o arotšwe ka dikarolo tše pedi tše bohlokwa nyakišišong ye e lego polelo le maikutlo. Go gateletšwe gore maikutlo ke karolo ye kgolo go feta polelo.

5.2.2 Kgaolo ya bobedi

Kgaolo ya bobedi e nepišitše theto ya 1. Ge theto ya 1 e sekasekwa go hlokometswe: (a) tlhalošo ya theto, (b) mehuta ya theto, (c) theto ya sebjalebja, (d) diteng tša theto ya sebjalebja le (e) sebopego sa theto ya sebjalebja.

Ge go hlalošwa seo theto e lego sona, go dikgopolo tšeo di filwego ka godimo go tšweletše go re theto ke tšweletšo ya maikutlo a moreti, ao a hlolwago ke temogo ye e

tseneletšego ya bophelo. Ge kgaolo ye e išwa pele go boletšwe ka mehuta ye mebedi ya theto, e lego theto ya setšo le theto ya sebjalebjae. Nyakišišo e nepišitše theto ya sebjalebjae ka ge kgopelo yeo e lebane le sererwa sa tshekatsheko ye.

Theto ya sebjalebjae e akareditšwe ka la go re ke mohutatheto wo o lahlilego ditlwaelo tša setšo wa latela mekgwa ya bodikela ya go ngwala theto. Diponagalo tša theto ya sebjalebjae di akareditše diteng, e lego tšona ditaba tšeo di bolelwago. Go hlalošitšwe gore diteng tša theto ya sebjalebjae di amane kudu le dilo le ge e le ditiragalo tša sebjalebjae. Diteng di ahlaahlilwe ka gobane e le elemente ye nngwe ya dipharologantšho tša theto ya sebjalebjae ya maitekelo. Ka go realo di bohlokwa.

Ka sebopego sa theto ya sebjalebjae go boletšwe gore sebopego sa sereto se akaretša sephetho sa peakanyo ye e rilego ya dikarolo tša sereto. Ke ka moo go thwego go na le mehuta ye meraro ya sebopego sa sereto, e lego (a) sebopegotšweledi (b) sebopego sa ditemanatheto le (c) sebopego sa go se fetoge.

Ge go hlalošwa sebopegotšweledi go hlokometswe tlhokego ya tlhopho ya methaladi go ya ka patrone ye e rilego le kgaoganyo ya ditemanatheto go ya ka magomo a kgopolo. Go sebopego sa ditemanatheto go lebeletšwe methalotheto ya go lekana ka palo le patrone ya morumokwano. Mo sebopegong sa go se fetoge go gateletšwe patrone ya setšo yeo e dirišwago seretong ka moka, go etša sonete, mehlala go ya ka mehutana ye ya go fapana ya sebopego sa sereto e filwe e nepiša direkto tša maitekelo tša Sepedi.

5.2.3 Kgaolo ya boraro

Kgaolong ya boraro go hlokometswe theto ya 2, yeo e bilego malebiša le (a) ditemanatheto tša theto ya sebjalebjae ya maitekelo, (b) morumokwano le (c) sonete.

Go hlalošitšwe gore temanatheto e thomile Italia ka nako ya tsošološo mola Englane e thomile ka nako ya Shakespeare. Ditlhalošo tša go fapana eupša tša go nyalelana, tša ditemanatheto, di tšweleditšwe. Ka kakaretšo go boletšwe gore temanatheto e nepiša

Durban: University of Zululand.